

~~K-5817a~~

87157

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

2

ЛЮТИЙ

1937

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

1000

15/11

К 5817^а

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

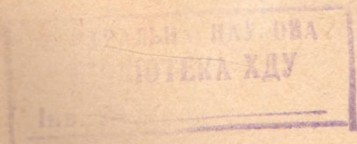
ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

2

ЛЮТИЙ

1937

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

59/6

ЗМІСТ

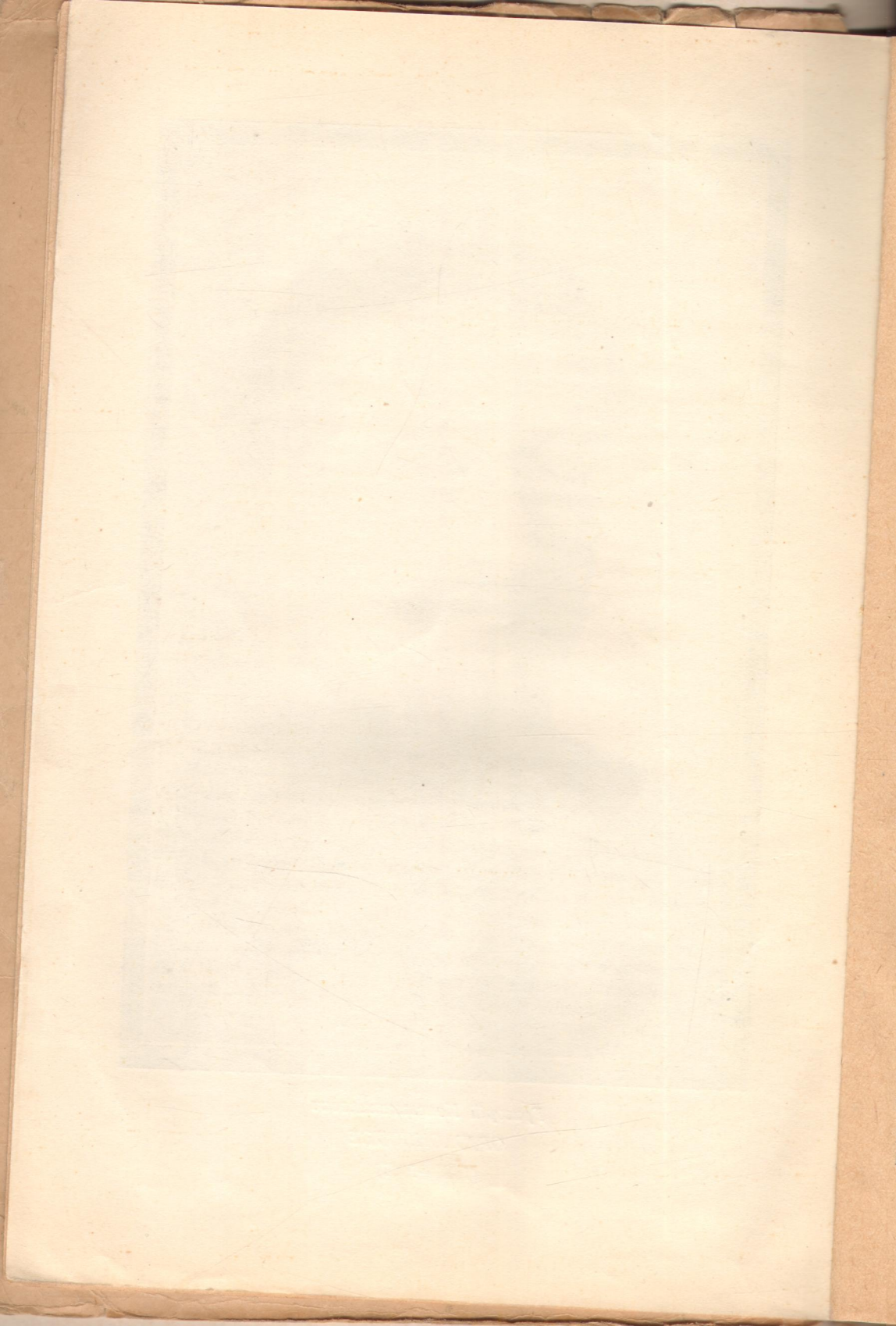
	Стор-
<u>Григорій Константинович Орджонікідзе</u>	5
Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки	17
Павло Усенко — Стоїть і вдивляється маршал... Поезія.	33
Кость Гордієнко — Діти землі. Роман. Частина II	35
Іван Вирган — Джигіти. Поема	50
Павло Байдебур'я — Редактор. Новела	69
О. С. Пушкін — Воевода. Переклав Н. Щербина	74
Ол. Парадиськ'ий — Український фольклор і творчість Шев- ченка у Франції 70-х—80-х років. Стаття	76
Нікола Фуклев — Шевченко і болгарська поезія. Стаття	94
Іван Сенченко — Із записок читача про Шевченкову прозу	101
Ювілей абхазького письменника Д. Гулія	116
Проф. А. Ладигенський — Лист В. Г. Короленка до шліссель- буржця М. Р. Попова про І. М. Мишкіна. Повідомлення	122
Яків Донський — Значний вклад до скарбниці радянської літе- ратури. Стаття.	124

18 лютого о 17 годині 30 хвилин у Москві,
в себе на квартирі в Кремлі,
від паралічу серця несподівано помер
Народний Комісар Важкої Промисловості,
член Політбюро
Центрального Комітету ВКП (більшовиків)
товариш
ГРИГОРІЙ КОНСТАНТИНОВИЧ
ОРДЖОНІКІДЗЕ

Григорій Константинович
ОРДЖОНІКІДЗЕ
(1886—1937)

ГРИГОРІЙ КОНСТАНТИНОВИЧ ОРДЖОНІКІДЗЕ

БІОГРАФІЯ

Нашу партію, робітничий клас і трудящих великої соціалістичної батьківщини — СРСР, трудящих усього світу спіткало велике горе. Не стало Серго Орджонікідзе — палкого, безстрашного більшовика-ленінця, любимого мільйонами керівника, соратника Леніна і Сталіна, члена Політбюро Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної Партії, найталановитішого організатора переможного соціалістичного наступу — Народного Комісара Важкої Промисловості.

Життя цього кристально-чистого, непохитного революціонера-більшовика — зразок для трудящих усього світу, які борються за соціалізм, за своє визволення. Улюбленець радянського народу, Серго Орджонікідзе з юнацьких років віддав своє серце, розум, сили, невичерпну енергію, всього себе, все своє життя справі робітничого класу, справі комунізму. Все його життя пройшло на очах партії, на очах робітничого класу під керівництвом Леніна — Сталіна, ЦК ВКП(б).

* * *

Григорій Константинович Орджонікідзе (партійне прізвисько Серго) народився 28 жовтня (за новим стилем) у 1886 році в Західній Грузії, в селі Гореша.

Батько Серго мав лише кілька десятин неродючої землі. Кукурудзи, не кажучи вже про інше, сім'ї вистачало лише на кілька місяців. Батькові доводилося в перервах між польовими роботами ходити на заробітки до Чапури — возити марганцеву руду. Мати Серго незабаром після родів померла. Тримісячну дитину забрала до себе тітка, яка вигодувала його й замінила рідну матір.

Семи років Орджонікідзе був відданий до горешської церковно-приходської школи, після закінчення якої він вступив до залізничної школи в Хашурі. Через рік, у наслідок злиденного становища сім'ї, він змушений був залишити школу й повернутися на село. Однофамілець — народний учитель Симон Орджонікідзе узяв Серго з собою до містечка Хобі, де завідував школою. Звідти вони переїхали до Ланчхуті і, нарешті, до Хорагоулі. Серго закінчив хорагоульську двокласну школу навесні 1898 р.

Восени 1900 р. двоюрідний брат Тарасій Орджонікідзе і родич Павло Мачаваріані відвезли Серго до Тбілісі. Тут він учився в фельдшерській школі при міській (михайлівській) лікарні.

У фельдшерській школі навчалися переважно вихідці з народних низів. Серед учнів були сильні революційні настрої. Виникали соціал - демократичні гуртки, до одного з яких увійшов і Серго Орджонікідзе. В 1901 — 1902 рр. він уже був учасником шкільного соціал - демократичного гуртка.

У 1903 році Серго вступив до РСДРП як більшовик. Усе героїчне, красиве життя Серго пройшло на очах партії, робітничого класу, під керівництвом Леніна і Сталіна, Центрального Комітету ВКП(б).

Після закінчення фельдшерської школи навесні 1905 року Орджонікідзе повертається до Західної Грузії, зокрема до Батумі. Він бере найактивнішу участь у партійній роботі. Він — пропагандист і агітатор. Він — організатор мітингів - дискусій з меншовиками. Серго Орджонікідзе в своїх більшовицьких виступах користувався брошурою товариша Сталіна — „Вскользь о партийных разногласиях“, написаною на початку 1905 року.

У вересні 1905 року Орджонікідзе переїхав до Гудауті (Абхазія). Тут він працює фельдшером у місцевій лікарні. Уже в цей період він — професіональний революціонер, борець, для якого смисл життя — тільки в революції. 19-річним юнаком Серго — уже загально визнаний керівник партійної організації Гудауті, член сухумського окружного комітету партії, талановитий організатор підпільної роботи і палкий агітатор.

Коли до Гудауті дійшла звістка про царський маніфест 17 жовтня 1905 р., Серго Орджонікідзе організував летучий мітинг у центрі міста. На цьому мітингу він роз'яснював масі слухачів, що тільки повалення царя і знищення самодержавства можуть дати справжню волю. Поліція не посміла тоді заарештувати палкого молодого агітатора.

Перший арешт молодого революціонера трапився в селі Бомбарі, поблизу Гудауті, 5 січня 1906 року. Серго був заарештований у момент розвантаження зброї і ув'язнений у сухумський тюрем, де пробув до 7 червня 1906 року. Потім був випущений на поруки і поїхав до Тбілісі. Тут він уперше зустрівся в редакції більшовицької газети „Дро“ („Час“) з товаришем Сталіним, який був редактором цієї газети.

У серпні 1906 року Орджонікідзе, переховуючись від охоранки, перебрався за кордон, до Берліна. Незабаром він повертається до Росії. У березні 1907 року був введений до більшовицького бакінського комітету, очолюваного товаришем Сталіним, куди входили також Шаумян, Джапарідзе, Спандарян.

Бакінський період — найвидатніша віха в формуванні Орджонікідзе, як видатного діяча більшовицької партії. З першого дня приходу до бакінських нафтових промислів він завоював величезну любов робітників, склад яких був надзвичайно різноманітний. Тут були тюрки, росіяни, грузини, вірмени. Орджонікідзе зумів знайти спільну мову з усією цією різноплемінною масою експлуатованих пролетарів, зумів згуртувати їх навколо лозунгів більшовизму. У Баку, будучи партійним організатором у Романах, Балаханського району, він енергійно готується до масової робітничої демонстрації 1 травня 1907 року, бере активну участь у виборчій кампанії до III Державної думи, діяльно викриває меншовиків, дашнаків, есерів.

У листопаді 1907 року Серго Орджонікідзе був заарештований поліцією і ув'язнений у байловській тюрем. 9 квітня 1908 року особливе присутство Тбіліської судової палати засудило Орджонікідзе до позбавлення всіх прав громадянства і власності і до вічного заслання в Сибір. 27 жовтня особливе

присутстві тієї ж тбіліської судової палати додатково засудило його за революційну роботу в Абхазії до ув'язнення в фортеці на 1 рік.

Навесні 1909 року Орджонікідзе відправили в заслання до Сибіру. Місцем оселення було призначене село Потоскуй, Пінчужської волості, Єнісейської губернії. Через два місяці після прибуття до заслання Орджонікідзе тікає і повертається до Баку, щоб у нелегальних умовах продовжувати партійну роботу.

Восени 1909 року бакинська організація більшовиків відряджує Орджонікідзе до Ірана (Персія), до Гілянської провінції, яка була тоді ареною революційного руху. Він бере активну участь у революційній боротьбі.

У листопаді 1910 року Серго повертається до Баку і звідси їде до Парижа, до Леніна.

Н. К. Крупська в своїх спогадах розповідає:

„...Раз приходить консьєржка і говорить: „Прийшла якась людина, ні слова не говорить по-французькому, мабуть, до вас“. Я зійшла вниз. Стоїть кавказького виду людина й усміхається. Це був Серго. З того часу він став одним з найближчих товаришів“.

Недалеко від Парижа, в Лонжюмо, Ленін у 1911 році створює партійну школу, слухачі якої були дібрані в Росії місцевими партійними організаціями. У цій школі був і Орджонікідзе.

Орджонікідзе довелося незабаром перервати навчання. Він знову їде до Росії з найвідповідальнішим ленінським дорученням — провести роботу по підготовці і скликанню загальноросійської партійної конференції. Не зважаючи на винятково важкі умови роботи у придушеній реакцією країні, Орджонікідзе вдалося блискуче здійснити завдання Леніна. Орджонікідзе був делегатом на Празькій конференції від тбіліської більшовицької організації.

На Празькій конференції Орджонікідзе був обраний членом ЦК. З 7 членів ЦК 5 повинні були працювати в Росії. Було створене бюро ЦК для керівництва роботою в Росії в складі товаришів Сталіна, Орджонікідзе і Спандаряна.

Ухвалою ЦК Орджонікідзе було доручено зробити доповідь про конференцію в петербурзькій партійній організації. У лютому 1912 року Серго Орджонікідзе виїхав до Петербурга, потім поїхав у Вологодську губернію до товариша Сталіна, який перебував там у засланні. Разом з товаришем Сталіним, який утік з місця заслання, він поїхав до Баку, а потім — до Тбілісі. В Тбілісі Серго зробив партійній організації доповідь про Празьку конференцію.

У квітні 1912 року Серго Орджонікідзе знову поїхав до Петербурга, 27 квітня 1912 р. його знову заарештовують. Після 6-місячного попереднього ув'язнення петербурзький окружний суд засудив Серго Орджонікідзе за втечу з заслання і за більшовицьку роботу до трьох років каторги з дальшим поверненням на місце вічного заслання.

У жовтні 1912 р. Орджонікідзе був закутий у кайдани і відвезений до Шліссельбурзької фортеці.

Після відбуття трирічного ув'язнення в фортеці Серго Орджонікідзе у вересні 1915 року був етапним порядком висланий до Східного Сибіру, в Александрівську пересильну тюрму (під Іркутськом). Тут він залишався до відкриття навігації по річці Лені і навесні 1916 р. був направлений на

поселення до віддаленої Вілюйської округи, в Нюрбінське сільське товариство. Проте, з Якутська, на просьбу лікаря, який потребував медичних працівників, Серго Орджонікідзе направили до села Покровського за 90 км від Якутська, як фельдшера лікарні. У засланні Орджонікідзе провадив завзяту боротьбу проти меншовиків, есерів і анархістів, викриваючи їх зрадницьку політику підтримки імперіалістичної війни.

Про перемогу Лютневої революції Серго Орджонікідзе довідався під час об'їзду хворих у далеких улусах. Радість його була безмежна.

Майже 8 років провів Серго Орджонікідзе в полоні у царату — в тюрмах, у Шліссельбурзькій фортеці, по етапах і в засланні. Царат був скинутий. Цю перемогу Орджонікідзе, як і всі справжні лєнінці, розцінив тільки як умову для негайного переходу до боротьби за соціалістичну революцію.

Серго належить одна з головних ролей у зміцненні революційних завоювань у Якутії. Орджонікідзе входив до складу виконавчого комітету Якутської ради, обирався членом президії комітету громадської безпеки Якутської області, провадив велику організаційну й агітаційну роботу.

У травні 1917 р. Серго Орджонікідзе виїжджає до Іркутська, а звідти до Петрограда і цілком віддається бойовій партійній роботі. На пропозицію Лєніна Серго Орджонікідзе вводиться до Петроградського комітету більшовицької організації.

У липневі дні контрреволюція, при підтримці угодовців — меншовиків і есерів, ошетинилася проти пролетарської революції, яка насувалася. Почалися масові арешти, розгром більшовицьких газет. Буржуазія відкрито вимагала розправи з Лєніним.

Збирався VI з'їзд більшовицької партії. Справді лєнінське керівництво підготовкою і проведенням з'їзду забезпечував товариш Сталін. Лєнін з свого куреня і пізніше з Гельсінґфорса спрямовував роботу більшовиків, давав керівні вказівки в питаннях, які стояли на порядку денному з'їзду. Для одержання директив Лєніна Орджонікідзе, з доручення Сталіна, двічі їздив до Лєніна в курінь.

На VI з'їзді партії товариш Сталін у своїй політичній доповіді і слідом за ним Орджонікідзе в спеціальній доповіді в питанні про явку Лєніна в суд найрізкіше висловилися проти явки. «Ім важливо, — заявив Серго Орджонікідзе, — вихопити якомога більше вождів з рядів революційної партії. Ми ні в якому разі не повинні видавати товариша Лєніна».

На початку вересня 1917 року Орджонікідзе був посланий на короткий час до Закавказзя. 6 листопада Орджонікідзе повернувся з Закавказзя до Петрограда і взяв активну участь у Жовтневому соціалістичному перевороті.

2 січня 1918 р. Орджонікідзе був призначений тимчасовим надзвичайним комісаром району України і йому були надані важливі повноваження по постачанню хліба й інших продуктів усім місцевостям Радянської Росії, які потребували харчових продуктів.

З енергією і мужністю, гідною довіреного ЦК партії Лєніна — Сталіна, він допомагав українським трудящим зміцнювати радянську владу і виконувати основне завдання, яке тоді перед ним стояло, — евакуювати вглиб країни харчові запаси, матеріальні цінності, військове спорядження.

У перших числах квітня 1918 р. Г. Орджонікідзе переїжджає на Дон. 7 квітня він уже в Ростові-на-Дону. Тут він продовжує вживати заходів

до організації опору німце - гайдамакам, які поступово рухались на південь, на Дон і Кубань. 9 квітня 1918 р. відкрився перший з'їзд рад робітничих, селянських і козачих депутатів Донської республіки, який обрав Орджонікідзе до складу ЦВК Донської республіки.

Німці підійшли до Дона. 29 квітня Орджонікідзе в Ростові одержав телеграму від Леніна і Сталіна. Ленін і Сталін наказували йому і командувачеві озброєних сил України Антонову припинити воєнні дії на німце - гайдамацькому фронті.

2 травня Орджонікідзе з двома представниками ЦВК Донської республіки відправляється для переговорів з німецьким командуванням про припинення воєнних дій і для того, щоб заявити протест проти зайняття німцями Таганрога. Зайняття Таганрога було порушенням німцями умов брестського миру, тому що Таганрог був територією РРФСР. Біля станиці Армянської делегація була заарештована німецьким патрулем, обеззброєна і відправлена до Таганрога. Серго Орджонікідзе заявив різкий протест проти порушення німцями умов брестського миру і арешту делегації.

Делегатом була повернена їх зброя і забезпечене безборонне повернення назад до Росії.

7 травня австро - німецькі війська, гайдамаки і білі козаки взяли Ростов. Орджонікідзе з своїми ешелонами останнім залишив Ростов, відступивши спочатку до Батайська, а потім до Тихорецької, щоб звідти з боєм посуватися до Царицина. „Становище тут не важне, — телеграфує Орджонікідзе Леніну і Сталіну з Царицина 23 травня 1918 р., — потрібні рішучі заходи, а місцеві товариші дуже дряблі, всяке бажання допомогти розглядається як втручання в місцеві справи. На станції стоять 6 маршрутних поїздів з хлібом до Москви і не відправляються... Ще раз повторюю, що потрібні найрішучіші заходи — навколо Царицива бушує контрреволюція“.

25 травня 1918 р. на надзвичайному засіданні штабу оборони Орджонікідзе виступив з планом організації боротьби з контрреволюційними бандами, які наступали на Царицин. Він запропонував об'єднати наявні в місті радянські війська одним командуванням. Забезпечивши дійсну оборону міста, Орджонікідзе поспішає на Кубань.

На Кубань і Чорномор'я посувались німецькі війська. Необхідно було організувати оборону Кубані проти німців, укріпити міць молодій Червоної Армії. 28 травня в Єкатеринодарі відкрився надзвичайний третій з'їзд Рад Кубані і Чорномор'я.

Орджонікідзе безпосередньо керував з'їздом, кілька разів виступав. За його пропозицією Кубанська радянська республіка і Чорноморська радянська республіка, які існували окремо, об'єдналися в єдину Кубано - Чорноморську республіку.

У грудні 1918 р. біла армія Денікіна все ближче й ближче підходить до кордонів Терської області. Пригріта інтервентами, з'єднавшись з кубанською контрреволюцією, вона накинулася на XI Червону Армію. XI армія, відрізана від Радянської Росії, залишилась без снарядів, без патронів. У цей тяжкий для республіки час Орджонікідзе їде з одного кутка Північного Кавказа до іншого, з однієї тривожної ділянки фронту на іншу.

З наполягання Орджонікідзе, XI армія повинна була зосередитися у Владикавказі і Грозному; Терська республіка повинна захищатися, комуністи

лишаються на своїх місцях; на чолі їх, як і раніше, Орджонікідзе. Але армія, підкошена тифом, почала розповзатися.

24 січня Орджонікідзе в телеграмі Леніну повідомляє:

„... Нема снарядів і патронів. Нема грошей... Шість місяців провадимо війну, купуємо патрони по 5 карбованців. Володимир Ільїч, повідомляючи вас про це (подробіці поштою), запевняю, що ми всі загинемо в нерівному бою, але честі своєї не зганьбимо втечею... Серед робітників Грозного, Владикавказа непохитне рішення битися і не уходити. Симпатії гірських народів на нашому боці.

Дорогий Володимир Ільїч, у момент смертельної небезпеки шлемо вам привіт і чекаємо вашої допомоги. Орджонікідзе“.

Наприкінці січня денікінські частини підійшли до Владикавказа. У місті було лише кілька тисяч багнетів. Почалися кровопролитні бої. Сім днів робітничі батальйони, загони Червоної Армії стійко захищали місто від білогвардійських банд, що насадили. Чотири дні переможно билися інгуші. Орджонікідзе перебрався з своїм штабом до інгушів у Базоркіно, щоб безпосередньо керувати боями. Фронт проходив у 150 кроках від того місця, де Орджонікідзе розташував свій штаб.

Але сила була на боці білих, і Владикавказ довелося залишити. Владикавказька група комуністів на чолі з Орджонікідзе вирішила направитися вглиб гір.

Тільки на початку червня 1919 р. Орджонікідзе через Хевсуретію і Душет пробрався нелегально до Тбілісі.

Це був єдиний шлях, яким Орджонікідзе міг потрапити в Москву, коли б йому вдалося пробратися через контрреволюційне Закавказзя і Каспійське море, де орудували англійці.

Серго Орджонікідзе разом з тбіліськими більшовиками намітив шляхи дальшої боротьби проти контрреволюційного меншовицького уряду. В Баку, в зв'язку з приїздом Орджонікідзе, була призначена широка партійна нарада закавказьких комуністичних організацій.

Після наради Орджонікідзе відправився до Москви єдиною можливим тоді, але незвичайним шляхом — на риболовному парусному човні через Каспійське море. У липні 1919 р. Орджонікідзе був призначений членом Реввійськради XVI армії Західного фронту.

Противник посувався на столицю Білорусі — Мінськ. З'ясувати справжнє становище на фронті було надзвичайно важко, бо розвідки розкиданих частин Червоної Армії давали суперечливі повідомлення про розташування противника. І ось у темну ніч Орджонікідзе, разом з членами борисовського повітового ревкому і десятком червоноармійців, з гвинтівкою в руках відправляється в пішу розвідку до Борисова. Розвідачі проникають глибоко в тил білополяків, дійшовши майже до передмістя Борисова, встановлюють чисельність сил противника, його розташування. Через два дні Борисов взяли частини Червоної Армії.

На Західному фронті Орджонікідзе пробув близько 3 місяців. У жовтні 1919 р. партія і уряд перекинули його на фронт проти Денікіна.

Він був призначений членом Реввійськради XIV армії. На Південний фронт він, з розпорядження товариша Сталіна, привів з Західного фронту латишську дивізію. Необхідно було добитися рішучого перелому на фронті.

20 жовтня ударна група (3 бригада латишської дивізії, частини 9 та естонської дивізії) з боєм зайняла Орел. На чолі цих частин був Орджонікідзе.

На початку лютого 1920 р. постановою ЦК РКП(б) створюється партійне бюро по відновленню радянської влади на Північному Кавказі. Головою бюро призначається Серго Орджонікідзе.

У ніч з 27 на 28 квітня мусаватський уряд в Азербайджані був повалений. Утворений азербайджанський ревком покликав Червону Армію, 28 квітня о 4 год. дня червоні ешелони ввійшли в пролетарський Баку. 30 квітня Орджонікідзе разом з Кіровим і Левановським прибули до визволеної цитаделі закавказького більшовизму. Роль Орджонікідзе в цій боротьбі за радянський Азербайджан коротко, але вичерпно оцінена товаришем Сталіним на прийомі азербайджанської делегації в Кремлі 21 січня 1936 р. Товариш Сталін вітав появу Орджонікідзе на трибуні такими словами:

„Привіт визволителеві Азербайджана! Він перший увійшов в Азербайджан!“

25 лютого 1921 року столиця Грузії стала радянською. Телеграма, надіслана Орджонікідзе Леніну і Сталіну, повідомляла:

„Майорить над Тіфлісом червоний прапор радянської влади. Хай живе радянська Грузія!“

У дні, коли Орджонікідзе добивав контрреволюцію в Грузії, X з'їзд РКП(б), що засідав у Москві, заочно обрав його членом ЦК РКП(б).

Постановою від 19 травня 1921 р. президія ВЦВК нагородила Серго Орджонікідзе орденом бойового Червоного Прапора.

У найскладнішій обстанові Серго Орджонікідзе довелося налагоджувати на Закавказзі радянську владу. Треба було починати з зміцнення партійної організації, пронизати її роботу духом пролетарського інтернаціоналізму. В об'єднаному під радянськими прапорами Закавказзі Орджонікідзе розгорнув свої здатності видатнішого партійного організатора і керівника більшовицької партії.

2 листопада 1921 р. Кавбюро ЦК РКП(б), яке засідало в Баку з участю членів керівних партійних органів Баку і Азербайджана та членів центральних комітетів компартії Грузії та Вірменії, ухвалило рішення про організацію Союзу Ради Закавказзя.

23 січня 1922 р. відкрився перший легальний з'їзд комуністичної партії Грузії. Керівництво Орджонікідзе забезпечило перемогу на з'їзді левінської лінії.

Перший з'їзд закавказьких комуністичних організацій, що відбувся незабаром (18 — 22 лютого 1922 р.), на якому Орджонікідзе виступив з політичним звітом про роботу Кавбюро, був демонстрацією справжньої єдності та більшовицької монолітності основного ядра компартій Закавказзя навколо левінського ЦК.

У березні-квітні тов. Орджонікідзе бере участь у роботах XI з'їзду РКП(б), на якому він був обраний у члени ЦК. У члени Центрального Комітету він обирається на XII — XIII і XIV партійних з'їздах.

На XIV партійному з'їзді Серго Орджонікідзе нищівно обрушується на зрадників і запроданців соціалізму Зінов'єва і Каменєва; у промові на XIV з'їзді він нещадно викриває так звану „нову опозицію“, яка не гребує ні-

якими засобами, щоб висадити в повітря лєнінськo - сталінськe керівництво партії.

Після XIV з'їзду Орджонікідзе повертається до Закавказзя на порівняно короткий час. У 20-х числах вересня 1926 р. він був направлений ЦК ВКП(б) на Північний Кавказ, де протягом деякого часу працював першим секретарем Північно - Кавказького крайкому ВКП(б).

З листопада 1926 р. об'єднаний пленум ЦК і ЦКК обирає Серго Орджонікідзе головою Центральної Контрольної Комісії. Постановою президії ЦВК СРСР він призначається наркомом Робітничо-Селянської Інспекції і заступником голови РНК СРСР.

Серго Орджонікідзе очолив ЦКК — РСІ в один з найважчих періодів розвитку революції, у період, коли розгорталась підготовка до переходу від відбудування народного господарства до його реконструкції на новій технічній базі, в період, коли троцькістсько - зін'юв'євський блок, який оформився, вже перейшов до відкритих контрреволюційних методів боротьби проти партії і радянської влади.

На XV з'їзді партії Орджонікідзе, виступаючи з доповіддю про роботу ЦКК — РСІ, говорив:

„Опозиція вважала, що ЦКК має бути без усякої політичної фізіоломії і як погана сваха повинна бігати від одного до одного, щоб якнебудь добитися примирення. Ми вважаємо, що насамперед ти повинен бути більшовиком, лєнінцем, а потім можеш бути членом ЦКК, членом ЦК, районного комітету, осередку і т. д. Ми вважаємо, що насамперед треба бути більшовиком, а опозиція вимагала від нас, членів ЦКК, перестати бути більшовиками“.

Незабаром після розгрому блоку троцькістсько - зін'юв'євських реставраторів капіталізму підвела голову права опозиція, очолювана Бухаріним, Томським і Риковим. У своїй боротьбі проти партії праві одшенці змикалися з троцькістами, домовляючись з ними про об'єднання всіх контрреволюційних сил для боротьби проти партії, проти ЦК і товариша Сталіна.

„Боротьба проти товариша Сталіна,— говорив Орджонікідзе на XVI партійному з'їзді,— була боротьбою проти генеральної лінії лєнінського ЦК нашої партії. Партія пішла за своїм ЦК. Партія в особі товариша Сталіна бачить стійкого захисника генеральної лінії партії і кращого учня Володимира Ільїча. І тому наша партія та робітничий клас цілком правильно утворюють товариша Сталіна з генеральною лінією нашої партії, яка веде СРСР від перемоги до перемоги...“

Наркомат РСІ провів величезну боротьбу проти бюрократизму, косності, рутини і тяганини в державному апараті.

Однією з головних заслуг Орджонікідзе, як наркома РСІ, було повернення цього органу лицем до господарства. Орджонікідзе сам детально вивчав всі питання промислового будівництва, починаючи від капітального будівництва і освоєння новобудов і кінчаючи організацією самого процесу виробництва на всіх його вирішальних етапах.

Орджонікідзе постійно закликав господарників пронизати всю свою роботу більшовицькою партійністю, розширювати самокритику, розвиваючи масову ініціативу робітників. Він не раз повторював, що тільки при цих умовах вони зможуть працювати з успіхом і добитися перемог.

10 листопада 1930 р. Орджонікідзе був призначений головою Вищої

Ради Народного Господарства СРСР. Рішенням об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б), який відбувся 17—21 грудня, він був введений до членів Політбюро ЦК ВКП(б).

1929—30—31 рр. були роками закладки фундаменту соціалістичної економіки. Будувались Магнітка і Кузнецьк, автозаводи в Горькому і Москві, Уралмаш і Краматорський, тракторні заводи в Сталінграді, Харкові, Челябінську, сотні індустріальних фортець соціалізму.

Розгорнулась велика боротьба за будівництво важкої промисловості. Серго Орджонікідзе взявся за справу з властивим йому революційним піднесенням і більшовицькою енергією. Треба було зламати рутину і косність багатьох працівників, які звикли до старих темпів, до старих методів роботи, треба було по-більшовицькому взятися за організацію і виховання кадрів.

Командарм соціалістичної промисловості керував промисловістю не тільки з своєї бойової вишки, але й безпосередньо на позиціях фронту — в цехах, на окремих ділянках будов.

Сталінград, Горький, Ленінград, Харків, Сталіно, Краматорськ, Кам'янське, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Єнакієво, Маріуполь, Ворошиловськ, Магнітогорськ, Челябінськ, Сталінськ, Прокоп'євськ, Кемерово, Новосибірськ, Свердловськ, Нижній-Тагіл, Пермь, Грозний, Баку, Кічкас, Бобрики, Макіївка, Луганськ, Кривий Ріг, Березники, Солікамськ,— ось далеко неповний перелік індустріальних вогнищ, які не раз об'їжджав Серго Орджонікідзе.

У січні 1935 р. Серго Орджонікідзе виступив з звітною доповіддю про стан важкої промисловості на VII Всесоюзному З'їзді Рад. Доповідь Серго Орджонікідзе на з'їзді була відображенням справжніх перемог індустрії соціалізму.

VII з'їзд Рад ухвалив знаменну резолюцію:

„Заслухавши й обговоривши звітну доповідь Народного Комісара Важкої Промисловості тов. Орджонікідзе Г. К., VII з'їзд Рад Союзу РСР ухвалює:

1. Визнати роботу Народного Комісаріату Важкої Промисловості цілком задовільною.

2. Запропонувати президії Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР обговорити питання про можливість нагородження працівників важкої промисловості, які найбільше відзначилися“.

У постанові ЦВК СРСР від 22 березня сказано:

„За перевищення виробничої програми 1934 року по Народному Комісаріату Важкої Промисловості Союзу РСР і досягнені успіхи в справі організації виробництва та опанування техніки Центральный Виконавчий Комітет Союзу РСР ухвалює:

Нагородити орденом Леніна Народного Комісара Важкої Промисловості тов. Орджонікідзе Григорія Константиновича“.

У роки II п'ятирічки Серго Орджонікідзе невтомно працює над розв'язанням проблем освоєння нової техніки, організації науково-дослідної роботи, рентабельності, якості продукції, кооперування заводів, піднесення культури виробництва та виховання нових кадрів.

Він глибоко відчуває, що вперше в світовій історії розкріпачені продуктивні сили повинні дати народові величезні блага. Своім допитливим розу-

мом він шукає все нових методів і способів, як ще дужче і дужче збільшити виробництво, щоб країна швидше багатіла, щоб по-сталінському боротися за процвітання нашої батьківщини.

Орджонікідзе відразу оцінив велике значення справи, початої Стахановим. У телеграмі на ім'я секретаря донецького обкому партії Саркісова він писав, що рекорди героїв вугільного Донбаса — Стаханова, Дюканова, Концедалова та інших — перекидають усі старі уявлення про норми виробітку вибійника і є блискучим доказом того, „які величезні можливості ми маємо і як відстали від життя ті горе-керівники, які тільки шукають об'єктивних причин для виправдання своєї поганої роботи, поганого керівництва“.

У січні 1936 р. Центральний Виконавчий Комітет Союзу РСР нагородив тов. Орджонікідзе орденом Трудового Червоного прапора „за перевищення виробничого плану 1935 року, за успіхи в справі освоєння нової техніки та ініціативу в розвитку стахановського руху“.

Безпосередньо з ім'ям Серго Орджонікідзе зв'язане інше знаменне явище радянської дійсності — рух дружин інженерно-технічних працівників і господарників.

28 жовтня 1936 року Серго Орджонікідзе минуло 50 років. Уся радянська країна святкувала цей ювілей, як всенародне торжество. Тисячі привітань з найрізноманітніших кутків Радянського Союзу — від робітників, службовців, колгоспників, людей науки і техніки, учнів і червоноармійців, партійних і непартійних більшовиків одержав у день свого 50-річчя любимець, один з видатніших керівників радянського народу і більшовицької партії Серго Орджонікідзе.

* * *

З великою скорботою трудящі нашої країни зустріли сумну звістку про смерть товариша Серго Орджонікідзе. Кому з радянських людей не дороге це ім'я! Хто не знав цього незламного революціонера, людину сталінського гарту, чудового товариша і твердого, випробуваного керівника, який не схилявся ні перед якими труднощами, який ніс завжди, все своє життя з гордо піднесеною головою прапор більшовизму! Для нього не було нічого вище, як обов'язок перед партією, йому не було нічого дорожче, ніж інтереси нашої батьківщини, справа Пролетарської революції, справа комунізму.

Партія завжди доручала Серго Орджонікідзе найбільш відповідальні, вирішальні ділянки боротьби та будівництва, знаючи, що він зуміє підняти й організувати маси, згуртувати навколо себе відданих бійців і добитися перемоги. Скрізь, де б не з'являвся Серго — у дні підпільної боротьби, в битвах на фронтах громадянської війни, на найвідповідальніших партійних і державних постах, у ролі керівника господарського будівництва, — він ніс з собою полум'яну пристрасть більшовика, творчу ініціативу видатного організатора і заражаючий усіх ентузіазм і могутній пафос боротьби. Під його керівництвом самовіддано працювали гуртки підпільників-революціонерів. За його проводом билися й перемогали бійці доблесної Червоної Армії. Під його керівництвом трудящі героїчно споруджували велетні соціалістичної індустрії.

Запоріжжя і Магнітогорськ, Краматорськ і Кемерово, Сталінград і Новосибірськ, Грозний і Березники, Солікамськ і Ворошиловськ, Баку і Ленінград, Свердловськ і Макіївка, Челябінськ і Сталіно, Кривий Ріг і Пермь,

Москва і Хабаровськ, багато і багато міст і робітничих селищ бачили і знали, як умів Серго, цей залізний нарком, який керував нечуваним у світі за розмахом і характером господарством, бачити деталі будови і роботи, як він умів бачити й цінити працівників — великих і малих, усіх, хто працював на благо нашої батьківщини. Серго Орджонікідзе був зразком більшовика - керівника, бездоганно чистого і стійкого партійця, непримиренного борця за ленінсько - сталінську політику партії. У боях за генеральну лінію партії він завдав багато нищівних ударів ворогам її. Троцькістські мерзотники — агенти фашизму і їх пособники та підголоски — праві одщепенці ненавиділи Серго Орджонікідзе — одного з вождів ВКП(б) і радянської держави за безмежну відданість партії й батьківщині, за його палкий радянський патріотизм, за нещадність до всіх, хто намагався ділом чи словом завдати шкоди соціалізму.

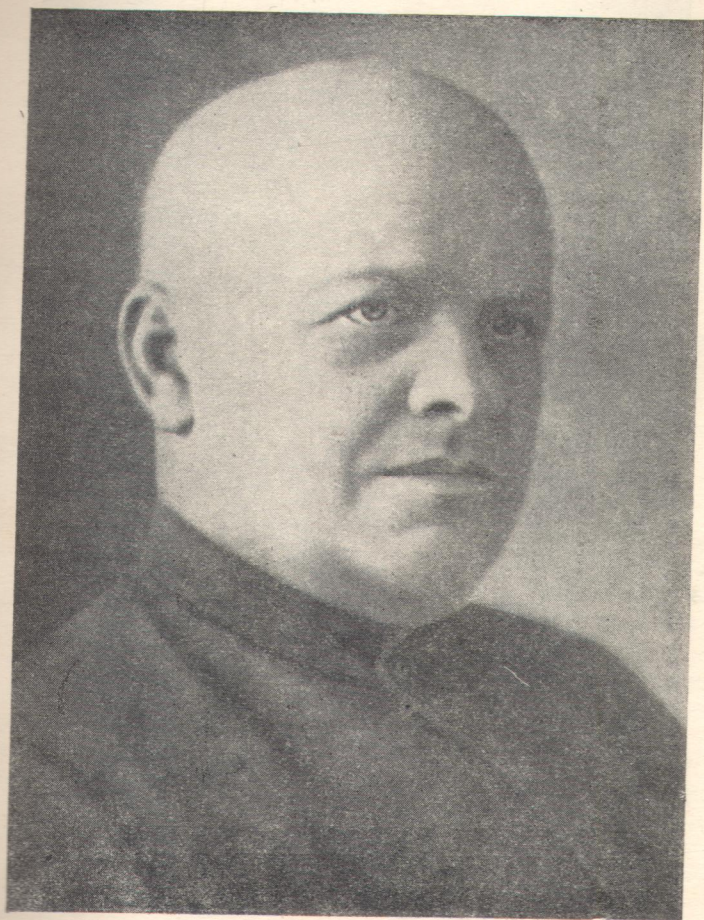
Беззавітна, героїчна, самовіддана боротьба Серго за справу партії, за перемогу Пролетарської революції, за побудову соціалізму в СРСР, за перемогу світової революції, образ його запалюватиме всіх трудящих радянської країни і всього світу на нові подвиги, на дальшу боротьбу за торжество ідей комунізму. Над труною любимого свого друга, товариша і керівника — Серго Орджонікідзе трудящі СРСР дали клятву ще самовідданіше боротися за справу соціалізму, якій він присвятив і віддав своє прекрасне, героїчне, повне подвигу і доблесті життя.

ПОСТАНОВА НАДЗВИЧАЙНОГО XIV УКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ (ОСНОВНОГО
ЗАКОНУ) УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Надзвичайний XIV Український З'їзд Рад постановляє:
Проект Конституції (Основного закону) Української Радян-
ської Соціалістичної Республіки в редакції, поданій Редакцій-
ною Комісією З'їзду, затвердити.

Президія З'їзду

м. Київ.
30 січня 1937 року

Станіслав Вікентьевич

КОСІОР

Григорій Іванович
ПЕТРОВСЬКИЙ

КОНСТИТУЦІЯ

(ОСНОВНИЙ ЗАКОН)

УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Розділ I

СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ

Стаття 1. Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістична держава робітників і селян.

Стаття 2. Політичну основу УРСР становлять Ради депутатів трудящих, що вирости і змінили в наслідок повалення влади поміщиків та капіталістів, завоювання диктатури пролетаріату, визволення українського народу від національного гніту царату та російської імперіалістичної буржуазії і розгрому націоналістичної контрреволюції.

Стаття 3. Вся влада в УРСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих.

Стаття 4. Економічну основу УРСР становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя та засоби виробництва, що утвердилися в наслідок ліквідації капіталістичної системи господарства, скасування приватної власності на знаряддя та засоби виробництва і знищення експлуатації людини людиною.

Стаття 5. Соціалістична власність в УРСР має або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних об'єднань).

Стаття 6. Земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудні, залізничний, водний і повітряний транспорт, банки, засоби зв'язку, організовані державою великі сільськогосподарські підприємства (радгоспи, машино-тракторні станції і т. п.), а також комунальні підприємства і основний житловий фонд у містах і промислових пунктах є державною власністю, тобто всенародним добром.

Стаття 7. Громадські підприємства в колгоспах і кооперативних організаціях з їх живим і мертвим реманентом, продукція, що її виробляють колгоспи та кооперативні організації, так само як їх громадські будівлі, становлять громадську, соціалістичну власність колгоспів і кооперативних організацій.

Кожний колгоспний двір, крім основного прибутку від громадського колгоспного господарства, має в особистому користуванні невелику присадибну ділянку землі і в особистій власності підсобне господарство на присадибній ділянці, житловий будинок, продуктивну худобу, птицю та дрібний сільськогосподарський реманент — згідно з статутом сільськогосподарської артілі.

Стаття 8. Земля, яку займають колгоспи, закріплюється за ними в безплатне і безстрокове користування, тобто навечно.

Стаття 9. Поруч з соціалістичною системою господарства, яка є панівною формою господарства в УРСР, допускається законом дрібне приватне господарство одноосібних селян і кустарів, яке ґрунтується на особистій праці і виключає експлуатацію чужої праці.

Стаття 10. Право особистої власності громадян на їх трудові прибутки та заощадження, на житловий будинок і підсобне хатнє господарство, на предмети хатнього господарства і вжитку, на предмети особистого споживання та комфорту, так само як право спадкування особистої власності громадян — охороняються законом.

Стаття 11. Господарське життя УРСР визначається і спрямовується державним народногосподарським планом в інтересах збільшення суспільного багатства, неухильного піднесення матеріального та культурного рівня трудящих, зміцнення незалежності соціалістичної держави і посилення її обороноздатності.

Стаття 12. Праця в УРСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: „хто не працює, той не їсть“.

В УРСР здійснюється принцип соціалізму: „від кожного за його здібністю, кожному — за його працею“.

Розділ II ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ

Стаття 13. З метою здійснення союзними республіками взаємодопомоги по лінії економічній і політичній, так само як по лінії оборони, Українська Радянська Соціалістична Республіка добровільно об'єдналася з іншими рівноправними Радянськими Соціалістичними Республіками: Російською РФСР, Білоруською РСР, Азербайджанською РСР, Грузинською РСР, Вірменською РСР, Туркменською РСР, Узбецькою РСР, Таджикиською РСР, Казахською РСР, Киргизською РСР в Союзу державу — Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Виходячи з цього, УРСР забезпечує за СРСР в особі його вищих органів влади і органів державного управління права, визначені статтею 14 Конституції СРСР.

Поза межами статті 14 Конституції СРСР, УРСР здійснює державну владу самостійно, зберігаючи повністю свої суверенні права.

Стаття 14. Українська Радянська Соціалістична Республіка зберігає за собою право виходу з Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Стаття 15. Територія Української Радянської Соціалістичної Республіки не може бути змінювана без згоди УРСР.

Стаття 16. Закони СРСР обов'язкові на території УРСР.

Стаття 17. Кожний громадянин УРСР є громадянином СРСР.

Громадяни всіх інших союзних республік користуються на території УРСР усіма правами громадян УРСР.

Стаття 18. Українська Радянська Соціалістична Республіка складається з областей: Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Одеської, Харківської, Чернігівської і Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

Стаття 19. До відання Української Радянської Соціалістичної Республіки в особі її найвищих органів влади і органів державного управління належать:

- а) встановлення і зміна Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки і контроль за її виконанням;
- б) затвердження Конституції Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки;
- в) подання на затвердження Верховної Ради СРСР утворення нових областей, а також нових автономних республік і областей у складі УРСР;
- г) встановлення кордонів і районного поділу областей УРСР;
- д) затвердження кордонів і районного поділу Молдавської АРСР;
- е) видання законів УРСР;
- є) охорона державного ладу і прав громадян;
- ж) затвердження народногосподарського плану УРСР;
- з) затвердження державного бюджету УРСР;
- и) встановлення, у відповідності з законодавством СРСР, державних і місцевих податків, зборів і неподаткових прибутків;
- і) керування здійсненням бюджету Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки і місцевих бюджетів областей;
- ї) керування страховою і ощадною справою;
- к) управління банками, промисловими, сільськогосподарськими і торговельними підприємствами та організаціями республіканської підлеглості, а також керівництво місцевою промисловістю;
- л) контроль і нагляд за станом і управлінням підприємств союзної підлеглості;
- м) встановлення порядку користування землею, надрами, лісами і водами;
- н) керування житловим і комунальним господарством, житловим будівництвом і впорядкуванням міст та інших населених місцевостей;
- о) шляхове будівництво, керування місцевим транспортом і зв'язком;
- п) законодавство про працю;
- р) керування справою соціального забезпечення;
- с) керування справою початкової, середньої і вищої освіти;
- т) керування культурно - освітніми і науковими організаціями та установами в УРСР і управління культурно - освітніми та науковими організаціями і установами загальнореспубліканського значення;
- у) керування справою охорони здоров'я і управління установами охорони народного здоров'я загальнореспубліканського значення;
- ф) керування і організація справи фізкультури і спорту;
- х) організація судових органів УРСР;
- ц) надання прав громадянства УРСР;
- ч) амністія і помилування громадян, засуджених судовими органами УРСР.

Розділ III

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Стаття 20. Найвищим органом державної влади УРСР є Верховна Рада УРСР.

Стаття 21. Верховна Рада УРСР обирається громадянами УРСР по виборчих округах на строк 4 роки за нормами: 1 депутат на 100.000 населення.

Стаття 22. Верховна Рада УРСР здійснює всі права, що належать УРСР згідно з статтями 13 і 19 Конституції УРСР, оскільки вони не належать, в силу Конституції, до компетенції підзвітних Верховній Раді УРСР органів УРСР: Президії Верховної Ради УРСР, Ради Народних Комісарів УРСР і Народних Комісаріатів УРСР.

Стаття 23. Верховна Рада УРСР є єдиним законодавчим органом УРСР.

Стаття 24. Закон вважається затвердженим, коли його ухвалила Верховна Рада УРСР простою більшістю голосів.

Стаття 25. Закони, ухвалені Верховною Радою УРСР, публікуються за підписами голови і секретаря Президії Верховної Ради УРСР.

Стаття 26. Верховна Рада УРСР обирає голову Верховної Ради УРСР і двох його заступників.

Стаття 27. Голова Верховної Ради УРСР керує засіданнями Верховної Ради УРСР і видає її внутрішнім розпорядком.

Стаття 28. Верховна Рада УРСР обирає Президію Верховної Ради УРСР в складі: голови Президії Верховної Ради УРСР, двох заступників, секретаря Президії і 15 членів Президії Верховної Ради УРСР.

Стаття 29. Президія Верховної Ради УРСР підзвітна Верховній Раді УРСР у всій своїй діяльності.

Стаття 30. Президія Верховної Ради УРСР:

- а) скликає сесії Верховної Ради УРСР;
- б) дає тлумачення законів УРСР, видає укази;
- в) провадить всенародне опитування (референдум);
- г) скасовує постанови й розпорядження Ради Народних Комісарів УРСР, Ради Народних Комісарів Молдавської РСР, а також постанови і розпорядження обласних Рад депутатів трудящих, в разі їх невідповідності закону;
- д) у період між сесіями Верховної Ради УРСР за поданням голови Ради Народних Комісарів УРСР увільняє від посади і призначає окремих Народних Комісарів УРСР з наступним внесенням на затвердження Верховної Ради УРСР;

е) надає права громадянства УРСР;

є) надає почесні звання УРСР і удостоює нагород;

ж) здійснює право помилування громадян, засуджених судовими органами УРСР.

Стаття 31. Сесії Верховної Ради УРСР скликаються Президією Верховної Ради УРСР двічі на рік.

Позачергові сесії скликаються Президією Верховної Ради УРСР за її розсудом або на вимогу однієї третини депутатів Верховної Ради.

Стаття 32. Верховна Рада УРСР обирає мандатну комісію, яка перевіряє повноваження депутатів Верховної Ради УРСР.

За поданням мандатної комісії Верховна Рада УРСР вирішує або визнати повноваження, або касувати вибори окремих депутатів.

Стаття 33. Верховна Рада УРСР призначає, коли вона визнає за необхідне, слідчі та ревізійні комісії з усяких питань.

Всі установи та службові особи зобов'язані виконувати вимоги цих комісій і подавати їм необхідні матеріали та документи.

Стаття 34. Депутат Верховної Ради УРСР не може бути притягнений до судової відповідальності або заарештований без згоди Верховної Ради

УРСР, а в період між сесіями Верховної Ради УРСР,— без згоди Президії Верховної Ради УРСР.

Стаття 35. По закінченні повноважень Верховної Ради УРСР Президія Верховної Ради УРСР призначає нові вибори в строк не більше двох місяців з дня закінчення повноважень Верховної Ради УРСР.

Стаття 36. По закінченні повноважень Верховної Ради УРСР Президія Верховної Ради УРСР зберігає свої повноваження аж до утворення новообраною Верховною Радою УРСР нової Президії Верховної Ради УРСР.

Стаття 37. Новообрана Верховна Рада УРСР скликається Президією Верховної Ради УРСР попереднього скликання не пізніше, як через місяць після виборів.

Стаття 38. Верховна Рада УРСР утворює Уряд УРСР — Раду Народних Комісарів УРСР.

Розділ IV

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Стаття 39. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади УРСР є Рада Народних Комісарів УРСР.

Стаття 40. Рада Народних Комісарів УРСР відповідальна перед Верховною Радою УРСР і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради УРСР — перед Президією Верховної Ради УРСР, якій підзвітна.

Стаття 41. Рада Народних Комісарів УРСР видає постанови і розпорядження на основі і на виконання законів СРСР і УРСР, постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР і перевіряє їх виконання.

Стаття 42. Постанови і розпорядження Ради Народних Комісарів УРСР обов'язкові до виконання на всій території УРСР.

Стаття 43. Рада Народних Комісарів УРСР:

а) об'єднує і спрямовує роботу Народних Комісаріатів УРСР та інших підвідомчих їй господарських і культурних установ; об'єднує і перевіряє роботу Уповноважених загальносоюзних Народних Комісаріатів;

б) вживає заходів по здійсненню народногосподарського плану;

в) вживає заходів по здійсненню державного і місцевого бюджету УРСР;

г) вживає заходів по забезпеченню громадського ладу, обороні інтересів держави і охороні прав громадян;

д) спрямовує і перевіряє роботу Ради Народних Комісарів Молдавської РСР, керує і перевіряє роботу виконавчих комітетів обласних Рад депутатів трудящих;

е) утворює, в разі необхідності, спеціальні комітети і Головні Управління при Раді Народних Комісарів УРСР у справах господарського і культурного будівництва.

Стаття 44. Рада Народних Комісарів УРСР має право припиняти постанови і розпорядження Ради Народних Комісарів Молдавської РСР, рішення і постанови обласних Рад депутатів трудящих і скасовувати постанови та розпорядження виконавчих комітетів обласних Рад депутатів трудящих.

Рада Народних Комісарів УРСР має право скасовувати накази та інструкції Народних Комісарів УРСР.

Стаття 45. Рада Народних Комісарів УРСР утворюється Верховною Радою УРСР в складі:

Голови Ради Народних Комісарів УРСР;
Заступників голови Ради Народних Комісарів УРСР;
Голови Державної планової комісії УРСР;
Народних Комісарів УРСР:

Харчової промисловості;
Легкої промисловості;
Лісової промисловості;
Земельних справ;
Зернових і тваринницьких радгоспів;
Фінансів;
Внутрішньої торгівлі;
Внутрішніх справ;
Юстиції;
Охорони здоров'я;
Освіти;
Місцевої промисловості;
Комунального господарства;
Соціального забезпечення;

Уповноваженого Комітету заготівель СРСР;
Начальника Управління в справах мистецтв;
Уповноважених загальносоюзних Народних Комісаріатів.

Стаття 46. Народні Комісари УРСР керують галузями державного управління, які належать до компетенції УРСР.

Стаття 47. Народні Комісаріати УРСР є або союзно-республіканськими або республіканськими.

Стаття 48. До союзно-республіканських Народних Комісаріатів УРСР належать Народні Комісаріати УРСР:

Харчової промисловості;
Легкої промисловості;
Лісової промисловості;
Земельних справ;
Зернових і тваринницьких радгоспів;
Фінансів;
Внутрішньої торгівлі;
Внутрішніх справ;
Юстиції;
Охорони здоров'я.

Стаття 49. До республіканських Народних Комісаріатів належать Народні Комісаріати УРСР:

Освіти;
Місцевої промисловості;
Комунального господарства;
Соціального забезпечення.

Стаття 50. Народні Комісари УРСР видають у межах компетенції відповідних Народних Комісаріатів накази та інструкції на основі і на виконання законів СРСР і УРСР, постанов і розпоряджень Ради Народних Комі-

сарів СРСР і Ради Народних Комісарів УРСР, наказів та інструкцій союзно-республіканських Народних Комісаріатів СРСР і перевіряють їх виконання.

Стаття 51. Союзно-республіканські Народні Комісаріати УРСР керують дорученими їм галузями державного управління УРСР, підлягаючи як Раді Народних Комісарів УРСР, так і відповідному союзно-республіканському Народному Комісаріатові СРСР.

Стаття 52. Республіканські Народні Комісаріати УРСР керують дорученими їм галузями державного управління, підлягаючи безпосередньо Раді Народних Комісарів УРСР.

Стаття 53. Уряд УРСР або Народний Комісар УРСР, до якого звернуто запит депутата Верховної Ради УРСР, зобов'язані не більше як у триденний строк дати усну або писану відповідь у Верховній Раді УРСР.

Розділ V

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ МОЛДАВСЬКОЇ АВТОНОМНОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Стаття 54. Найвищим органом державної влади Молдавської АРСР є Верховна Рада Молдавської АРСР.

Стаття 55. Верховна Рада Молдавської АРСР обирається громадянами Республіки на строк 4 роки за нормами представництва, що встановлюється Конституцією Молдавської АРСР.

Стаття 56. Верховна Рада Молдавської АРСР є єдиним законодавчим органом Молдавської АРСР.

Стаття 57. Верховна Рада Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки:

а) ухвалює Конституцію [Молдавської Автономної РСР і вносить її на затвердження Верховної Ради УРСР;

б) встановлює районний поділ Молдавської АРСР і межі районів та міст і вносить на затвердження Верховної Ради УРСР;

в) затверджує народногосподарський план Молдавської АРСР;

г) затверджує бюджет Молдавської АРСР;

д) надає почесні звання Молдавської Автономної Республіки.

Стаття 58. Закони УРСР обов'язкові на території Молдавської АРСР. В разі розходження закону Молдавської АРСР з законом УРСР на території Молдавської АРСР діє закон УРСР.

Стаття 59. Верховна Рада Молдавської АРСР обирає Президію Верховної Ради Молдавської АРСР в складі: голови Президії Верховної Ради, його заступників, секретаря Президії і членів Президії Верховної Ради Молдавської АРСР.

Стаття 60. Президія Верховної Ради Молдавської АРСР підзвітна Верховній Раді Молдавської АРСР.

Стаття 61. Повноваження Президії Верховної Ради Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки визначаються Конституцією Молдавської АРСР.

Стаття 62. Для ведення засідань Верховна Рада Молдавської Автоном-

ної Радянської Соціалістичної Республіки обирає голову Верховної Ради Молдавської АРСР і його заступників.

Стаття 63. Верховна Рада Молдавської АРСР утворює Уряд Молдавської АРСР — Радн Народних Комісарів Молдавської АРСР.

Розділ VI

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ МОЛДАВСЬКОЇ АВТОНОМНОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Стаття 64. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Молдавської АРСР є Рада Народних Комісарів Молдавської АРСР.

Стаття 65. Рада Народних Комісарів Молдавської АРСР відповідальна перед Верховною Радою Молдавської АРСР і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради Молдавської АРСР — перед Президією Верховної Ради Молдавської АРСР, якій підзвітна.

Стаття 66. Рада Народних Комісарів Молдавської АРСР видає постанови і розпорядження на основі і на виконання законів СРСР, УРСР і Молдавської АРСР, постанов і розпоряджень Рад Народних Комісарів СРСР і УРСР і перевіряє їх виконання.

Стаття 67. Рада Народних Комісарів Молдавської АРСР має право скасовувати накази і інструкції Народних Комісарів Молдавської АРСР, рішення і розпорядження виконавчих комітетів міських і районних Рад депутатів трудящих на території Молдавської АРСР, а також припиняти рішення і розпорядження міських і районних Рад депутатів трудящих.

Стаття 68. Рада Народних Комісарів Молдавської АРСР утворюється Верховною Радою Молдавської АРСР у складі:

Голови Ради Народних Комісарів Молдавської АРСР;

Заступників голови Ради Народних Комісарів;

Голови Державної планової комісії;

Народних Комісарів:

Земельних справ;

Фінансів;

Внутрішньої торгівлі;

Внутрішніх справ;

Юстиції;

Охорони здоров'я;

Освіти;

Місцевої промисловості;

Харчової промисловості;

Комунального господарства;

Соціального забезпечення;

Начальника шляхового управління;

Уповноваженого Комітету заготівель;

Начальника Управління в справах містечк.

Стаття 69. Народні Комісари Молдавської АРСР керують галузями державного управління, які належать до компетенції Молдавської АРСР, згідно з Конституцією УРСР і Молдавської АРСР.

Стаття 70. Народні Комісари Молдавської АРСР видають у межах компетенції відповідних Народних Комісаріатів накази і інструкції, на підставі і на виконання законів СРСР, УРСР і Молдавської АРСР, постанов і розпоряджень Рад Народних Комісарів, СРСР, УРСР і Молдавської АРСР, наказів та інструкцій Народних Комісарів УРСР.

Стаття 71. Народні Комісаріати Молдавської АРСР керують дорученими їм галузями державного управління, підлягаючи як Раді Народних Комісарів Молдавської АРСР, так і відповідним Народним Комісаріатам, УРСР.

Розділ VII

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Стаття 72. Органами державної влади в областях, округах, районах містах, селищах, станицях і селах УРСР є Ради депутатів трудящих.

Стаття 73. Обласні, окружні, районні, міські, районні у великих містах, селищні, станичні і сільські Ради депутатів трудящих обираються відповідно трудящими області, округи, району, міста, селища, станиці і села на строк 2 роки.

Стаття 74. Ради депутатів трудящих (області, округи, району, міста, селища, станиці, села) керують культурно-політичним та господарським будівництвом на своїй території, встановлюють місцевий бюджет, керують діяльністю підлеглих їм органів управління, забезпечують охорону державного ладу, сприяють зміцненню обороноздатності країни, забезпечують додержання законів та охорону прав громадян.

Стаття 75. Ради депутатів трудящих ухвалюють рішення і дають розпорядження в межах прав, наданих їм законами СРСР і УРСР, а на території Молдавської АРСР в межах прав, наданих їм законами СРСР, УРСР і Молдавської АРСР.

Стаття 76. Виконавчими та розпорядчими органами обласних Рад депутатів трудящих, Рад депутатів трудящих адміністративних округ, районних, міських і сільських Рад депутатів трудящих є обрані ними виконавчі комітети в складі: голови, його заступників, секретаря і членів.

Стаття 77. Виконавчим і розпорядчим органом станичних, селищних і сільських Рад депутатів трудящих у невеликих селищах є обрані ними голова, його заступник і секретар.

Стаття 78. Виконавчі комітети Рад депутатів трудящих (області, округи, району, міста, селища, станиці, села) здійснюють керівництво культурно-політичним та господарським будівництвом на своїй території, на основі постанов відповідних Рад депутатів трудящих та вищестоячих державних органів.

Стаття 79. Сесії обласних Рад депутатів трудящих скликаються їх виконавчими комітетами не менше як 4 рази на рік.

Стаття 80. Сесії районних Рад депутатів трудящих і Рад депутатів трудящих адміністративних округ скликаються їх виконавчими комітетами не менше як 6 раз на рік.

Стаття 81. Сесії міських і сільських Рад депутатів трудящих скликаються їх виконавчими органами не менше одного разу на місяць.

Стаття 82. Обласні Ради депутатів трудящих, Ради депутатів трудящих адміністративних округ, районні і міські Ради депутатів трудящих обирають на час своєї сесії голову і секретаря для ведення засідань сесії.

Стаття 83. Голова сільської Ради скликає сільську Раду і веде її засідання.

Стаття 84. Виконавчі органи Рад депутатів трудящих безпосередньо підзвітні як Раді депутатів трудящих, що їх обрала, так і виконавчому органу вищестоячої Ради депутатів трудящих.

Стаття 85. Вищестоячі виконавчі комітети Рад депутатів трудящих мають право скасовувати рішення і розпорядження нижчестоячих виконавчих комітетів і припиняти рішення та розпорядження нижчестоячих Рад депутатів трудящих.

Стаття 86. Вищестоячі Ради депутатів трудящих мають право скасовувати рішення і розпорядження нижчестоячих Рад депутатів трудящих та їх виконавчих комітетів.

Стаття 87. Обласні Ради депутатів трудящих утворюють такі відділи виконавчих комітетів:

- Земельний;
- Фінансовий;
- Внутрішньої торгівлі;
- Місцевої промисловості;
- Народної освіти;
- Охорони здоров'я;
- Соціального забезпечення;
- Комунального господарства
- Шляховий;
- Відділ в справах мистецтв;
- Загальний;
- Планову комісію;
- Сектор кадрів при голові виконкому,

і, крім того, відповідно до особливостей господарства області, з затвердження союзно-республіканських Народних Комісаріатів: Легкої промисловості, Харчової промисловості, Лісової промисловості, Зернових і тваринницьких радгоспів, обласні Ради депутатів трудящих утворюють відділи або Управління:

- Легкої промисловості;
- Харчової промисловості;
- Лісової промисловості;
- Зернових і тваринницьких радгоспів.

Стаття 88. Відповідно до умов області, на основі законів СРСР і УРСР, загальносоюзні Народні Комісаріати і Народний Комісаріат Внутрішніх справ утворюють при обласних Радах депутатів трудящих свої Управління.

Комітет заготівель призначає при обласних Радах депутатів трудящих своїх уповноважених.

Стаття 89. Відділи і Управління обласних Рад депутатів трудящих діяють у своїй діяльності як відповідний Обласний Раді депутатів трудящих та її виконавчому комітетові, так і відповідному Народному Комісаріатові УРСР.

Стаття 90. Ради депутатів трудящих адміністративних округ і їх виконавчі комітети утворюють відділи і ведуть свою роботу на основі законів і указів верховних органів УРСР та рішень обласних Рад депутатів трудящих.

Стаття 91. Районні Ради депутатів трудящих утворюють такі відділи виконавчих комітетів:

- Земельний;
- Народної освіти;
- Фінансовий;
- Внутрішньої торгівлі;
- Охорони здоров'я;
- Соціального забезпечення;
- Загальний;
- Шляховий;
- Планову комісію;
- Сектор кадрів при годові виконкому

і, крім того, відповідно до особливостей господарства району, з затвердження обласної Ради депутатів трудящих, районні Ради депутатів трудящих утворюють відділи:

- Комунальний;
- Місцевої промисловості.

Комітет заготівель призначає при районних Радах депутатів трудящих своїх уповноважених.

Стаття 92. Відповідно до умов району, на основі законів СРСР і УРСР, з затвердження відповідної обласної Ради депутатів трудящих Народний Комісаріат Внутрішніх справ утворює при районних Радах депутатів трудящих свої Управління.

Стаття 93. Відділи районних Рад депутатів трудящих підлягають у своїй діяльності як районній Раді депутатів трудящих і її виконавчому комітетові, так і відповідному відділові обласної Ради депутатів трудящих.

Стаття 94. Міські Ради депутатів трудящих утворюють такі відділи виконавчих комітетів:

- Фінансовий;
- Комунального господарства;
- Внутрішньої торгівлі;
- Охорони здоров'я;
- Народної освіти;
- Соціального забезпечення;
- Загальний;
- Планову комісію;
- Сектор кадрів при голові виконкому

і, крім того, відповідно до особливостей промисловості міста, його міського і приміського господарства:

- Місцевої промисловості;
- Земельний.

Стаття 95. Відділи міських Рад депутатів трудящих підлягають у своїй діяльності як міській Раді депутатів трудящих і її виконавчому комітетові, так і відповідному відділові районної Ради депутатів трудящих або відповідному відділові обласної Ради депутатів трудящих.

Стаття 96. Відділи міської Ради депутатів трудящих Києва підлягають у своїй діяльності як Раді депутатів трудящих Києва і її виконавчому комітетові, так і відповідному Народному Комісаріатові УРСР безпосередньо.

Стаття 97. По закінченні повноважень обласних, окружних, районних, міських, селищних, станичних і сільських Рад депутатів трудящих їх виконавчі і розпорядчі органи зберігають свої повноваження аж до утворення новообраними Радами нових виконавчих і розпорядчих органів.

Розділ VIII

БЮДЖЕТ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Стаття 98. Державний бюджет УРСР складається Радою Народних Комісарів УРСР і подається нею на затвердження Верховної Ради УРСР.

Затверджений Верховною Радою УРСР державний бюджет УРСР публікується до загального відома.

Стаття 99. Верховна Рада УРСР обирає бюджетну комісію, яка доповідає Верховній Раді свій висновок по державному бюджету УРСР.

Стаття 100. Звіт про виконання державного бюджету УРСР затверджується Верховною Радою УРСР і публікується до загального відома.

Стаття 101. В бюджет Молдавської АРСР і місцеві обласні бюджети, а також в бюджети адміністративних округ, районних, міських і сільських Рад включаються прибутки від місцевого господарства, відрахування від державних прибутків, що надходять на їх території, а також надходження від місцевих податків і зборів у розмірах, встановлюваних законодавством СРСР і УРСР.

Розділ IX

СУД І ПРОКУРАТУРА

Стаття 102. Правосуддя в УРСР здійснюється Найвищим Судом УРСР, Найвищим Судом Молдавської АРСР, обласними судами, судами адміністративних округ, а також спеціальними судами СРСР, що створюються за постановою Верховної Ради СРСР, народними судами.

Стаття 103. Розгляд справ у всіх судах здійснюється з участю народних засідателів, крім випадків, спеціально передбачених законом.

Стаття 104. Найвищий Суд УРСР є найвищим судовим органом УРСР. На Найвищий Суд УРСР покладається нагляд [за судовою діяльністю всіх судових органів УРСР, Молдавської АРСР і областей.

Стаття 105. Найвищий Суд УРСР обирається Верховною Радою УРСР на строк 5 років.

Стаття 106. Найвищий Суд Молдавської АРСР обирається Верховною Радою Молдавської АРСР на строк 5 років.

Стаття 107. Обласні суди, суди адміністративних округ обираються обласними Радами депутатів трудящих або Радами депутатів трудящих адміністративних округ на строк 5 років.

Стаття 108. Народні суди обираються громадянами району на основі загального, прямого й рівного виборчого права при таємному голосуванні на строк 3 роки.

Стаття 109. Судочинство в УРСР провадиться українською мовою, в Молдавській АРСР — молдавською або українською мовою, залежно від національного складу більшості населення району, з забезпеченням для осіб, які не володіють мовою більшості, цілковитого ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою.

Стаття 110. Розгляд справ у всіх судах УРСР відкритий, оскільки законом не передбачені винятки, з забезпеченням обвинуваченому права на оборону.

Стаття 111. Судді незалежні і підкоряються тільки законові.

Стаття 112. Вищий нагляд за точним виконанням законів у с. ма Народними Комісаріатами і підвідомчими їм установами, так само, як окремими службовими особами, а також громадянами на території УРСР здійснюється як Прокурором СРСР безпосередньо, так і через Прокурора УРСР.

Стаття 113. Прокурор УРСР призначається Прокурором СРСР на строк 5 років.

Стаття 114. Прокурор Молдавської АРСР і обласні прокурори призначаються Прокурором СРСР на строк 5 років.

Стаття 115. Прокурори адміністративних округ, районні і міські прокурори призначаються Прокурором УРСР з затвердження Прокурора СРСР на строк 5 років.

Стаття 116. Органи прокуратури здійснюють свої функції незалежно від будь-яких місцевих органів, підлягаючи тільки Прокуророві СРСР.

Розділ X

ОСНОВНІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Стаття 117. Громадяни УРСР мають право на працю, тобто право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю і якістю.

Право на працю забезпечується соціалістичною організацією народного господарства, неухильним зростанням продуктивних сил радянського суспільства, усуненням можливості господарських криз і ліквідацією безробіття.

Стаття 118. Громадяни УРСР мають право на відпочинок.

Право на відпочинок забезпечується скороченням робочого дня для величезної більшості робітників до 7 годин, установленням щорічних відпусток робітникам і службовцям з збереженням заробітної плати, наданням для обслуговування трудящих широкої сітки санаторіїв, будинків відпочинку, клубів.

Стаття 119. Громадяни УРСР мають право на матеріальне забезпечення в старості, а також — в разі хвороби і втрати працездатності.

Це право забезпечується широким розвитком соціального страхування робітників і службовців за рахунок держави, безплатною медичною допомогою трудящим, наданням у користування трудящим широкої сітки курортів.

Стаття 120. Громадяни УРСР мають право на освіту.

Це право забезпечується загальнообов'язковою початковою освітою, безплатністю освіти, включаючи вищу освіту, системою державних стипендій величезній більшості тих, що вчаться у вищій школі, навчанням у школах рідною мовою, організацією на заводах, в радгоспах, машино-тракторних

станціях і колгоспах безплатного виробничого, технічного й агрономічного навчання трудящих.

Стаття 121. Жінці в УРСР надаються рівні права з чоловіком у всіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя.

Можливість здійснення цих прав жінок забезпечується наданням жінці рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування і освіти, державною охороною інтересів матері й дитини, наданням жінці при вагітності відпусток з збереженням утримання, широкою сіткою родильних будинків, дитячих ясел і садків.

Стаття 122. Рівноправність громадян УРСР, незалежно від їх національності і раси, в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя є непорушним законом.

Яке б то не було пряме чи посереднє обмеження прав або, навпаки, встановлення прямих чи посередніх переваг громадян залежно від їх расової і національної приналежності, так само як усяка проповідь расової або національної винятковості, або ненависті і зневаги — караються законом.

Стаття 123. З метою забезпечення за громадянами свободи совісті церкву в УРСР відокремлено від держави і школу від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами.

Стаття 124. У відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом:

- а) свобода слова,
- б) свобода друку,
- в) свобода зборів і мітингів,
- г) свобода вуличних походів і демонстрацій.

Ці права громадян забезпечуються наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку і інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення.

Стаття 125. У відповідності з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас громадянам УРСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні, технічні й наукові товариства, а найбільш активні й свідомі громадяни з лав робітничого класу й інших верств трудящих об'єднуються у Комуністичну партію (більшовиків) України, яка є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних.

Стаття 126. Громадянам УРСР забезпечується недоторканість особи. Ніхто не може бути заарештований інакше, як за постановою суду або з санкції прокурора.

Стаття 127. Недоторканість житла громадян і тайна листування охороняються законом.

Стаття 128. УРСР надає право притулку іноземним громадянам, що переслідуються за оборону інтересів трудящих, або наукову діяльність, або національно-визвольну боротьбу.

Стаття 129. Кожний громадянин УРСР зобов'язаний додержувати Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки, виконувати закони, додержувати дисципліни праці, чесно ставитися до громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття.

Стаття 130. Кожний громадянин УРСР зобов'язаний берегти і зміцнювати суспільну, соціалістичну власність, як священну і недоторкану основу радянського ладу, як джерело багатства і могутності батьківщини, як джерело заможного і культурного життя всіх трудящих.

Особи, що роблять замах на суспільну, соціалістичну власність, є ворогами народу.

Стаття 131. Загальний військовий обов'язок є законом.

Військова служба в Робітничо-Селянській Червоній Армії є почесний обов'язок громадян УРСР.

Стаття 132. Захист батьківщини є священний обов'язок кожного громадянина УРСР. Зрада батьківщини: порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди военній поті держави, шпигунство — караються за всією суворістю закону, як найтяжчий злочин.

Розділ XI

ВИБОРЧА СИСТЕМА

Стаття 133. Вибори депутатів до всіх Рад депутатів трудящих: Верховної Ради УРСР, Верховної Ради Молдавської РСР, обласних Рад депутатів трудящих, Рад депутатів трудящих адміністративних округ, районних, міських, селищних, станичних і сільських Рад депутатів трудящих, — проводяться виборцями на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Стаття 134. Вибори депутатів є загальними: всі громадяни УРСР, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної приналежності, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану та минулої діяльності, мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав.

Стаття 135. Вибори депутатів є рівними: кожний громадянин має один голос; всі громадяни беруть участь у виборах на рівних засадах.

Стаття 136. Жінки користуються правом обирати і бути обраними нарівні з чоловіками.

Стаття 137. Громадяни, які перебувають у лавах Червоної Армії, користуються правом обирати і бути обраними нарівні з усіма громадянами.

Стаття 138. Вибори депутатів є прямими: вибори до всіх Рад депутатів трудящих, починаючи від сільської та міської Ради депутатів трудящих аж до Верховної Ради УРСР, проводяться громадянами безпосередньо шляхом прямих виборів.

Стаття 139. Голосування при виборах депутатів є таємним.

Стаття 140. Вибори депутатів до Рад депутатів трудящих УРСР проводяться по виборчих округах за такими нормами:

до обласних Рад: Вінницької, Київської, Харківської — один депутат від

30.000 населення; Дніпропетровської, Донецької, Одеської і Чернігівської— один депутат від 25.000 населення;

до Рад депутатів трудящих адміністративних округ— один депутат від 5.000 населення;

до міських Рад і районних Рад в містах залежно від розміру міста або міського району— один депутат не менше ніж від 100 і не більше ніж від 1.000 чоловік населення;

до сільських Рад залежно від розміру району діяльності сільської Ради— один депутат не менше ніж від 100 і не більше ніж від 250 чоловік населення.

Виборчі норми для кожної окружної, районної і міської Ради депутатів трудящих встановлюються „Положенням про вибори до Рад депутатів трудящих УРСР“ в межах виборчих норм, вказаних у цій статті.

Виборчі норми для сільських, станичних і селищних Рад депутатів трудящих встановлюються обласними Радами депутатів трудящих і Верховною Радою Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки в межах виборчих норм, вказаних у цій статті.

Стаття 141. Кандидати при виборах виставляються по виборчих округах.

Право виставлення кандидатів забезпечується за громадськими організаціями й товариствами трудящих: комуністичними партійними організаціями, професійними спілками, кооперативами, організаціями молоді, культурними товариствами.

Стаття 142. Кожний депутат зобов'язаний звітувати перед виборцями в своїй роботі і в роботі Ради депутатів трудящих і може бути в усякий час відкликаний за рішенням більшості виборців у встановленому законом порядку.

Розділ XII

ГЕРБ, ПРАПОР, СТОЛИЦЯ

Стаття 143. Державний герб УРСР складається з золотих серпа і молота, зображених на червоному фоні в променях сонця, облямованих колоссям, з написом: зверху над серпом і молотом „УРСР“ і внизу „Пролетарі всіх країн, єднайтесь!“

Стаття 144. Державний прапор УРСР складається з червоного полотнища, в лівому кутку якого, коло древка наверху, вміщені золоті серп і молот і літери „УРСР“.

Стаття 145. Столицею Української Радянської Соціалістичної Республіки є місто Київ.

Розділ XIII

ПОРЯДОК ЗМІНИ КОНСТИТУЦІЇ

Стаття 146. Зміна Конституції УРСР провадиться лише за рішенням Верховної Ради УРСР, ухваленим більшістю не менше $\frac{2}{3}$ голосів.

м. Київ.

30 січня 1937 року.

Павло Усенко

СТОЇТЬ І ВДИВЛЯЄТЬСЯ МАРШАЛ...

Ходу легендарних ов'яз
Рік сонця, відваги і гроз,
І враз загорається Київ
У полум'ї айстер і рож.

Проходять урочистим маршем —
У серці хоробрих вогонь;
Стоїть і вдивляється маршал
В ходу зброєносних колон.

Вперед виступають комкори —
Червоної армії крок.
І луни проходять по горах
І десь оддають за Дніпром.

І луни ідуть зза Лугані,
Із Криму, од Волги ідуть,
Проходять полки легендарні
Промінням осяяну путь.

Хоробрих віта Україна,
І Київ віта, і Донбас, —
Над воїном кожним, над сином
Звиваються зорі прикрас.

І діти маленькі, й дівчата
Несуть найясніші квітки,
І плескають скрізь рученята,
Вітаючи волі полки.

Над містом звиваються марші —
У серці хоробрих вогонь;
Стоїть і вдивляється маршал
В ходу зброєносних колон.

І думає маршал про неї —
Країну, як сонце, ясну,
Що стала народам зорею,
Віщуючи волі весну.

І думає маршал про того,
Хто силу незламну спаяв,
Хто горду народам дорогу
Борні й перемог показав.

І сила гримить нездоланна,
І вулиці в сонці цвітуть,
Проходять і юні, й відважні,
Загони хоробрих ідуть.

Тополі високі стрункіше
Над Києвом лист підняли,
І десь в недосяжних узвишсях
Мотори радянські пішли.

І десь громовим переколом
Заобрійні грози встають,
Червоним могутнім походам
Снагу віддаючи свою.

Проходять урочистим маршем —
У серці хоробрих вогонь;
Стоїть і вдивляється маршал
В ходу зброєносних колон ...

Київ.

Кость Гордієнко

ДІТИ ЗЕМЛІ

РОМАН

ЧАСТИНА ДРУГА

ДІВОЦТВО

„Ой, дівчино, люблю тебе,
Не їж хліба — візьму тебе“.

З народної пісні.

— Гляди ж! Наночуй мені тільки!

Із тими словами мати виряджала Олену, дівоцької честі наказувала пильнувати, суворими очима дивилася вслід; хіба ж не знає стара про ті звичаї на досвітках? Виповнилася дочка як, вже старшу сестру нагнала, хлопці заглядалися, давно висватали б, якби при достаткові дівчина була. Клопоту коло тих дочок, з малими намаялася, повиростали — теж морока... Хіба ж не знає стара про ті досвітські звичаї? Сама дівувала, мати, баба, всі своє дівоцтво в довгі зимові ночі скрашали на тих досвітках. В неславі ніхто не був. Всі в чистоті по-виходили заміж. Наставляла Олену мати. Дома нудно самій, хай іде між люди, повеселиться; може б і не пустила мати дочку, непокоїла думка матір — старша дочка Христя зістарілася в дівках, з бідного двору хто візьме? Сидить дома, ні баба, ні дівка, з нудьги аж почорніла. Олена теж переросла, за двадцять год дівці, ніхто заміж не бере, прибувають парубки з усіх кутків до вдови Улити, може приглянеться котрому, може хто висватає, скорше своє щастя найде. Оверко з бідняцького двору парубок, крутить голову дівчині, зайдиголова. Нестір, той матиме за що дочку заміж видать, той не клопочеться, там розрослася як дрохва Марфа та, сімнадцятка, хлопці валом валять, так приступу нема, не один вже коряк довбе, пишна, як краля, одежою, скотиною багата, перебира, мота хлопцями, як сама хоче. А до Гальчиних дочок хоч би один зазирнув...

І коли вже позбудеться отих думок надокучливих, клопотливих стара мати Галька, коли вже прийде спокійна, тиха старість? Тяжко зітха, безнадійна така, торохтить рогачем у печі. На старість хоч дітей щасливих хотіла б побачити.

Не доведеться, мабуть. А тут ще сина Івана на війну взято, господар був би в домі, полегкість матері, два роки на війні син, дні-ночі молиться стара, щоб вернувся живий, здоровий...

Олена йшла вечірньою вулицею, міцно притисла прядку до грудей, хрумтів сніг під ногами, виповнив як вулиці, хати сніг той, обложив тини, загати, понависав на деревах, теплим кожухом вкрив землю, душу веселять білі поля, все помолоділо, і сині зорі ясно світять, Олена ж на досвітки поспіша, між веселе товариство, вільна, незв'язана, що вона дома сидітиме, діти не плачуть, свині не кричать, з Оверком стрінеться вона, а Христя сидить дома похмура, самотня, між дівками не дівка і між жінками не жінка. Жалько сестри було, не мала долі вона, як нянька за Оленою ходила змалечку.

В хаті було повно сміху, галасу, чаду, як Олена прийшла. На комині курів жмуток, дівчата на довгих лавках уряд прями, хто вечеряв, про хазяйські справи гомоніли, дівочькі новини перебирали, Олені все дійшло до вуха і до ока, всі також, звісно, примітили нове вбрання на Олені, проте ніхто не збагнув, що то коленкорова спідниця в чорному порошку крашена. Марфа Несторова задивилася, дівчину завидьки брали, нехтуючи процідила крізь зуби:

— Іч, вдяглася, як тисяшна!

Непривітно косила оком, совгалася—куди Олена моститься, і так тісно—не захотіла, мабуть, хазяйська дочка з колишньою своєю наймичкою поряд сидіти.

Олену в жар кинуло з дурної поведінки пихатої хазяйської дочки. Вона не стерпіла, розлютилася, наговорила чимало гострих речей дівці... Іч, дукарі, розкричалися, порозсідалися, гусячим салом з млинцями запихаються, своїм достатком вихваляються, та сміються з тих, що вони бідні... „У нас коні, корови, вівці“... Хай воєи виздыхають вам, чужими руками надбали, хай воно вам перегнє те, що в скринях...

Дівчата зачали вгамовувати Олену, втішалися, нікому не змовчить, не стерпить, пробрала добре зарозумілих дукарок, не дасть в кашу наплювать...

Досвітчана мати, вдова Улита, щоб запобігти сварці, кинулась прибирати лахи, щоб вместилися Олена, щоб було місця всім. Боялася розгнівати Улита дочку Нестора, од якого натерпілась колись на жнивах стільки лиха, знущання. Морока з тими досвітками, нестатки кругом, кожна по паляниці принесе, повісмо конопель, соломи—переб'єшся зиму... Як п'ють, гуляють—досвітчаній матері чарка перва, шана...

В табуні шістнадцять дівчат було, три багатих, а то голота, косилися одні на одних.

Жмуток коптить, очі болять, Олена проворно нитку виводила, мов і не дивилася туди, де на купі соломи, поза спи-

нами дівочькими, теплими, коло подруги Метелиці Шури вигрівається Оверко, самі латані штани, чоботи визирають.

Сьогодні всі дівчата були в зборі, повіряджувалися, хто як міг, ждали гостей. Думкою тішили себе — може зглянеться котрий зі сторони, кине оком, сподоба. Здавна так заведено було: в своєму селі мало втіхи, відради — хлопці звиклися, рідня на очах, ні до кого і в гості їздить буде... Кожна поровить між нові люди піти. Бувало старі зведуть — живи, терпи, поки звикнеш. Хлопці так само никали по сусідніх селах — хоч сова, аби з іншого села...

До Несторової дочки вчащали хлопці, на всі довколишні села слава пішла про пишну красуню Марфу, розносили хлопці славу ту по ярмарках, храмах, з далеких сіл прибували парубки на оглядини. Всіх приваблювала вродлива, а що хазяйського роду дівчина.

До батька-матері враз не підеш, на досвітках збиралися, дівчат розглядали, вибирали...

Довгождані гості явилися — загупали в сінях, аж хата стряслася, забряжчали шибки, замигтів каганець, сповнилися тривоги дівочькі серця... Морозна пара валами пішла по хаті, три огрядні постаті заставили двері в сивих шапках, чорних кожухах, три рум'яних парубки, три орли, польових вітрів сини, з Буймирових хуторів, хазяйських дворів, прибули, дали всій господі на добрий вечір. У дівчат затерпи серця, всі враз примітили статечність, вроду парубоцьку. Лиця розрум'янилися на морозі, чорні тонкі вуса, брови, ще й чоботи на зборах блищать.

Хуторяни топтались коло порога, подавали руки сільським парубкам, закурювали, — добросусідські, звісно, звичай, — озирались, дивувались, до чого сумирні дівчата тут, та сором'язні, мовчазні, не скалили зуби, не пащекували, не те, що на хуторах, та всі чепурні, привабні, як квітки, сидять, пряли, шили — всі очі, всю увагу, здавалось, вбирала нитка, мов ні до кого їм не було діла. Та повбирані до ладу, виряджені, аж в очах мигтять, рясно так...

Хлопці, що стояли серед хати, на всі легені втягували запашний дух махри, повели розмову про те, що мороз надворі дужий, а свині дорогі цієї зими...

Тоді знов як поставали, як зачали скидати калоші, що обмерзли, ніяк не злазили, хлопці з рипом, скрипом калоші стягують, а коли постягували калоші, тоді зачали розмотувать шовкові хусточки, сопуть, пріють, постягували шовкові хусточки, пара так і валить спід кожухів, тоді полегшено звели ясні очі на товариство, що само, надто дівчата, не могло одвести зачудованих очей від парубків.

— Сідайте, грійтеся, гуляйте, розкажуйте, — запросила гостей Олена, привітна дівчина така, зірвала хмурий погляд Несторової Марфи.

Улита витягла довгого ослінчика спід полу, приставила до столу, хлопці поклали кожухи, посідали, забалакали.

— Мороз добрячий, — сказав один круглоносий, Тарасом звали.

Чорнявий красунь, другий, Протас, від щирого серця за-сміявся, визнав, що мороз таки справді добрий.

Третій, дебелий Павло, подивився на червоні руки, потвердив, що мороз лютий.

Хлопці втішно позирали на дівчат, на все товариство, діловито курили, балакали.

Тарас нишком поспитав Оверка, киваючи на Олену — чи то буде Несторова дочка? Оверко з посмішкою заперечив, похитав головою, вказав на Марфу.

Тарасові зібралися зморшки на чолі, і він уже не міг одвести очей від привабної дівчини. Шерстяна рясна оборка спада на гладкі коліна їй, виграють дебели литки, поверх оксамитової корсетки суконний козачок на три клини плисом обложений, спід темносиньої шовкової хустки, що мигтіла, переливалася, вибивалися лискучі русяві пасма, великі очі припали до пряжі, повні малинові губи мов заніміли, хазяйська дівка, видно враз, пишна та горда, майже не зважала на парубоцьке милування, залицання, не відповідала на слова, на жарти.

Заглушив вуха горластий дівоцький спів, замигтів каганець, хлопцям забило дух, в дівчат розгорілися очі, розчервонілися, споважніли лица, голосисті дівчата в Буймирі тому, щонайдужче, щонайголосніше лящала, виводила Олена чистим голо-сом, впадала хлопцям в око...

„Чорноморець, матінко“ ...

Ловка дівка, що їй казати, заглядівся Протас на неї, чорні брови на блідому лиці вирізнялися, світилися веселі запалі очі, привітна така, лихо тільки — не молода вже, переросла...

... З піснею нитка тонка та міцна мрійно в'ється, натче полотен мати, вибілить, нашіе сорочок собі Олена, а може ще комусь вишіе славно червоною заплоччю, квітками манишку, комір розшіе ... Скриню давно вже собі дбає, щоб не потліли, бува, сорочки, як у Христі, з сумними думками Олена пряде, придавлено зітха, підбрала ногу під лавку, воно хоч і не видно, що пальці вилазять, чорними хустками пальці обмотані, щоб не біліли крізь чоботи, аж ненароком можуть побачити, в'ється нитка сумна, довга, а з ниткою пісня...

„Вивів мене босю на морозець“...

Оверко по хаті викручуваться став, між дівчатами вивертатися, вихилатися, присів до Олени, може розважить хотів, розвеселить, щоб не сумувала вона, посмутила хату пісня та, а може потішити товариство хотів, блимнув сірник, спалахнула

мичка — повна хата вереску, диму була, дим очі виїдав, відчинили двері, обдало холодом, погас жмуток, а вже як стало темно, хлопці товклися, мов у пеклі, таке звели... Картоплею жбурляють — під полом купа лежала — капуста, буряки по хаті літають, шум, гам, крики, чобітьми кидають — дівчата порозувалися, щоб легше крутить прядки було... Засвітили каганець, дивляться — вустілка в відрі з водою мокне, в Олени шнур перерізано на прядці, досада дівчину взяла, захотів хтось помститися, не інакше, щоб менше напярля, щоб дома матір лаяла, пряди тепер, сучи мотузок той, весь вечір пройде...

Улита вхопила чаплію, вигонила з хати Оверка, веселоців, розваги скільки... Улита нарікала — якби досвітчаний батько був, нагримав, хлопці не розпускалися б, а як удова, то вже витівують...

З хутірськими парубками обвиклися, сумирність, мовчанка дівочька спала, співи, регіт, гам не вщухали, парубочьким витівкам не було спини. Тільки не зачинили двері, Оверко до Несторової Марфи підсів, хвацький такий парубок, перед хазяйською дівчиною похверцювати захотів, ніхто не осмілюється, а Оверко з усіма запанібрата, вміє, знає, до кого як приступить, кожна дівчина залюбки прийма жарти його, залицання, завжди рада потішити себе розмовою з бувалим, вдалим парубком. На всякі витівки штука, Оверко збуджував завжди захоплення споміж товариства, заздрощі, приятелі завжди визнавали скрізь перевагу його... Ось і на сей раз з усякими вихилями, викрутасами коло Марфи присів він, на дебеле плече руку поклав, пригорта, в лице зазира, що тут особливого, нічого незвичайного, кожна б дівчина на те лише приємно примружила очі... Спалахнула гнівом Марфа, м'ясисте лице почервоніло, як помідор, заломила рота, із нехтуванням, щосили відштовхнула Оверка вона:

— Не тулися, від тебе козячим потом смердить.

Принизила, прибила цілком, поставила на своє місце зарозумілого парубка, зірвала сміх у гурті. Нахаба такий, людський попихач, чи вона пара йому; по воловнях, кошарах, хлівах завжди скрізь ночує, в гної бовтається, з хазяйською дівчиною поводить себе не вміє, сіда поряд, тулиться... В гурті сміялися, Марфа отряхала плече, добро на досвітки ходить вона, сама голота збиралася, близько хата була, так ще повинна вона зносити витівки якогось попихача...

Олена мало не згоріла з сорому за приятеля свого, не найшовся нічого сказати він на посміховисько те, іншій дівчині напевне зацідив би, а тут зніковів перед хазяйською дочкою, одійшов ні в тих, ні в сих, Нестора побоявся, перевів на жарт глум той, підсів до Наталки, що на прядку пряла, пучок клоччя нишком стрімив у вилка, крутилось колесо, мотало клоччям, знялася курява, світу не стало видно, кружляли голови з утіхи. Невгомонний, несправний штука Оверко той.

Як не кажіть, а в гурті все ж веселіше, не зчуєшся, як минеться час, напрядешся і не втомишся, ну, а що вже до всяких забавок, розваг, то і говорити не доводиться, довгу ніч аби вкоротив якнебудь. Так думали баби, матері, так думали діти.

Дівчата долі над шиттям куняли, хлопці позакладали руки за пазухи, сиділи коло них, аж поки не обняв сон. Не зчулися, як і поснули. Вгамувалася хата, всі розмістилися парами, хто ж не мав пари, той так ліг з тяжкою душею. Марфа стягла з себе нову шерстяну оборку, корсетку, зосталася в старому, нове на жердку повісила. Оверко прикурнув коло Метелиці Шури, крізь мерзлу шибку пробивалося місячне сяйво, чарівне, разом смутне таке, Олена гірко посміхнулася на ту поведінку зрадливого парубка, осміяна, покинута зібралася додому. Не стане виявляти своїх переживань перед ним, лихе люди балакають про нього, тільки вона не бачить, порішила вирвати легкового хлопця з серця свого, ні з докорами, благанням обзиватись до нього не стане...

Аж до неї присів Протас, воркітливий голуб такий, зачав втішати, вона пручалася в дужих обіймах парубка, що з першого погляду сподобав її, в душу запала йому, простелив кожуха на соломі він. Найтривожніша хвилина в житті дівчини. Додому піти — в неславі щоб не бути перед селом — на все село поговорі, славу рознесуть, язиками розплещуть: нехтують нею, це й не дівка — на досвітках пари не має собі. Ніхто не хоче почувати з нею — найостання дівчина.

Марфа невдоволено буркнула напівсонна, хай не гомонять, до світанку сидітимуть?

О, Марфа, та, звісно, з кимнебудь не стане водиться. Повчала мати, дочку наставляла, щоб на досвітках поводить себе вміла: „як лягатимеш спати, так дивись, в кого повна клуна“... Тарас, хазяйський син, прикурнув коло неї.

Як тільки людина без любові живе — не могла збагнути Олена. Хоч би той Оверко. Тільки дівчат водить. Олена лежала з розкритими очима коло Протаса, що, силоміць поклавши її на кожуха, заснув міцним сном, такий чужий, одворотний, гидко хропів, спиною повернулася до нього, насилу ніч перележала, очей не зімкнула, не могла діждати пізні щоб заспівали, нудьга напала, напружено прислухалася до шелесту, храпу, не витримала, підвелася, переступаючи через розпластані тіла, полізла на піч, лягла коло Улити, задрімала.

Дівчата з потомленими лицами підводилися вдосвіта, вигналися, розчісувалися, розреготалися. Протас сам на соломі спить, на всю хату хропе, Олена ж на печі коло досвітчаной матері лежить. Дівчата посхвачувалися, допрядують, хлопці ж на соломі вилежуються, сплять, досада бере. Наталка Дранна, капосна дівчина, начіпляла клоччя на того Протаса, в калошах попіву наколотила, сажею вимазала, отак гостей приймають, шанують вони!

Устав той Протас, заспаний, кошлатий, намотує онучі на ноги, дівчата прядуть, сміються, так і не взяв нічого... Дівчата, хлопці нишком втішались — коряк учепила недовбаний йому, тепер довбе. Марфа, хазяйські дівчата стали докорять Олені, хай ночує до святка, а там хутірські парубки обіцяли музики найняти. Оверко тільки голову крутить їй, на нього надія мала, не висватає.

... Зашеміло серце в Олені з непутящих тих речей. Невже той Оверко таки справді знехтував кохання її? Нічого ховати, дітьми виросли, по заробітках тинялись, натерпілись всякого лиха, гірка доля з'єднала давно їх...

Де тільки ділася принада вечірніх гуртових розмов, поглядів, веселощів, пісень, обіцянок? Все злиняло, все розвіялося, дівчата з нудьгою позирали на хлопців, що взувалися, хлопці на дівчат, що розчісувалися...

Оверко лагідний такий присів до Олені, що сувора, замкнена допрядала мичку, не обзивалася до нього. Далєбі, він і не зчувся, як учора заснув, де, що, нічого не пам'ятає, виморився, замерзся, по дрова в ліс їздив... Адже вона теж, здається, не була самотня? На загадкову посмішку її загрожував зачав, щоб Протаса з голови викинула, не водилася з ним, а то натовче боки. На що Олена зухвало наговорила Оверкові чимало прикрих речей, волоцюгою, пройдисвітом обізвала, тільки дівчат баламутить він. Якби Зінько не захистив, певне за коси посіпав би її Оверко.

За порогом нова неприємність — Метелиця Шура прискіпаться до Олені зачала — чого вона з Оверком водиться, хай викине з голови думку про його, то її парубок, віднині не подруги вони, він коло неї всю ніч пролежав, чого вона її парубка одбива, безсовісна?!

Така колотнеча, гарячка звелася, попосварилися добре. Людьми переказувала Метелиця Шура, щоб не сміла з Оверком гуляти. Якщо не одумається, не отямиться, нахвалялася підморгоричити парубків, щоб попобили Олену. За тим діло не стане.

Замкнулася Олена з того вечора, од подруг заховалася з невеселими думками. Зимовий день тільки вигляне, за мотаниною не оглянешся, як смеркнеться. В печі огонь гуде, вариться картопля, мороз позамуровував вікна, теплий солом'яний дух б'є з печі, Олена за пряжею сидить, кружляє колесо, потріскує солома, досада серце їсть. Розпитувала мати, сестра приставала, тривожили душу їй — чому між дівчата не йде вона, чому од гурту відцуралася? Олена гримала на них — хай відчепляться, остогидли їй досвітки, товариство, все. Оверко навіть нахвалявся побить її, якщо вона на досвітки прийде, ніби за те, що з Протасом водиться, навмисне очі одводить, за Метелицею Шурою сам волочиться.

Як присниться коса, та ще й довга — плітки плестимуться. Чого тільки не говорено на людях про Олену! Знеславити

хотять її. Несторова Марфа розпускає лихі чутки про неї, зненавиділа гостру, веселу дівчину вона. Метелиця Шура догоджа Марфі за ті спідниці, що дає Марфа їй до церкви вдягати. Одежі в тої Марфи — всі досвітки стало б заміж видать. Одна дочка в батька. Хіба Марфа одинадцятку напряде, дев'ятку ледве виведе, Метелиця Шура напряде їй за ті спідниці, хустки. Марфа не вишиває, а плута, зачнуть вишивати дівчата — всі в Метелиці Шури зразок беруть.

Вулицею наближалася весела ватага, награвала гармонія, гупав бубон, хтось несамовито лящав, вигукував, зірвалася дружна дівоцька пісня, протяжна, лунка полинула в ясні морозні простори. Олена ж самотня в хаті нудьгує, вражає стару матір дивна поведінка, на вулиці гульбище, співи, музики, хлопці, дівчата веселяться, святки справляють, дочка, мов прикована, на лавці сидить, хмарна та мовчазна пряде.

Знов дикий вереск полоснув вуха, горлали парубки, награвала гармонія, Оверкова пика, нахабна така, припала до вікна, загрозливо гукнув:

— На вулицю не виходь!

Подався подвір'ям зухвалий парубок між гурт, повний втіхи з молодецького вчинку свого, обнявся з парубками, зачав викручуватися, витоптувати, кружляти, верещати, — мабуть п'яний.

Дівоцький голос лящав під вікнами — то певне Марфа споміж подруг танцює, приспівує пісні приданок:

Ой, п'яна я і рум'яна я,
Накажи боже — не погана я!

Приголомшила хатніх непристойна поведінка парубка, що проти Олени озлився. Вже той Оверко коли захоче, то поставить на своєму. Помститься рад дівчиною надумав він. Слухатиме товариство наказу отамана свого.

Стихала музика, голос, співи, Олена вийшла з хати — не могла всидіти при цій допитливій мовчанці — стала під обледенілою вербою, що колись крислата, пишна була єдиною прикрасою двору, тепер всихала — тоскно дивилася на місяць, ясні снігові далі... Величний спокій навкруги. Як тяжко на серці, як моторошно. Зневірилась в подругах, товаристві. Загнєдбана, осміяна. Зливались зорі в очах. Кажуть старі люди, як помре дівчина, спаситель з її волосся запалює зірки...

... Вимріяна легенда давніх віків, що скрашала дівоцьку печаль, запала в молоду душу...

Промерзла, сувора вернулася до хати. Ніхто нічого не питав. Сіла за стіл, гаряча картопля забивала дух, хрумтіли огірки на зубах.

Захекана, рум'яна прийшла. Наталка Олену одвідать. Весела, говірка. Що це Олена в хаті нудьгує? Завтра неділя, а вона пряде. Бійся бога, Олено! Хлопці, дівчата ведуть по селу

музику, хутірські парубки могорич ставлять парубкам Буймира за те, що з дівчатами нашими гуляють...

Подруги пошепки пристрасно в кутку довго гомоніли, про що саме, хатнім не чут було.

Олена сповнилась рішучості. Не те, щоб їй кортіло Протаса побачити, що справді таки сподобав її, унадився до неї, тож прислав подругу, щоб визвала її. До поважного парубка, що прийшов зза Псла, в дівчини серце не лежало, байдужа була до його. Аж ось досада бере, невже той волоцюга, себто Оверко, справді думатиме, що вона злякалася його загрози? На зло йому піде з Протасом, на вулиці гулятиме. А то ще справді люди думатимуть, що вона за Оверком тужить. Адже він махнув рукою на свої розмовоньки, обіцянки, з Метелицею Шурою водиться тепер. Подумаеш, журба яка! Зрада! І Олена найшла собі милого, ще який — орел парубок, хазяйського батька син. На зло піде на вулицю, гулятиме. Що вона дома сидітиме, серце сушитиме?

Всяка буває вдача людська. Подруги на тім погодились, Наталка цілком схвалила поведінку подруги. Оверко тільки дівчат крутить. Лихе балакають про його. Він уже не одну дівчину кинув. Хай викине з голови його. А що, показуватиме, як вона горює? Хай не діжде. Ти найшов? А я собі ще кращого парубка вибрала. Сам прилетів сизокрилий орел, лине до мене.

Олена, збадьорена словами подруги, накинула на себе легку одежину, вирядилася на вулицю. Так лунко рипить сніг під ногами, мороз збуджує дівчат, дух забива. На вулиці вони розминулися. Наталка вказала, де ждатиме її парубок (не близько хати, боронь боже), сама пішла до гурту.

Протас на вулиці ждав, поважно походжав коло осокорів, узяв за руку Олену холодними долонями, пригортав, в очі зазира. Олена пручалася. Чому не ходить на вулицю вона? На досвітки не ходить? Чи є в неї хлопець? Чи в церкві бува вона? — Засипав словами її. Дебелий новий кожух його пахтить на морозі, спід сивої шапки дивляться ласкаві очі, Олена рук не чує, ніг, мовчазна, смутна, промерзла. Знов мерехтять сині зорі, від морозу тріскається кора на деревах, сніг сипле іскрами, аж в очах коле, парубок при місяцю стоїть з дівчиною, держить її за руку, до серця пригорта, в очі зазира, в дівчини самої серце терпне, ласкавими словами обзивається до неї.

— А де твої ворота? — пита він її.

Дівчина загадково посміхнулася на слова ті.

Вночі, при місячному сяйві, в снігових заметах так чарівно навколо...

Смутна, задумана коло тину стояла, слухала принадну річ парубка: моя мила, моя рідна голубонько, поберемося, кабана заколю, не журися...

Олена з парубком здовж вулиці ішла, на дуже плече обіперлася, до самої хати привела, на допитливі слова парубкові вказала:

— В нас скрізь ворота, куди не подивишся, скрізь розгороджено...

На занесену снігом халупу з малими віконцями вказала жорстока дівчина. В одну мить чарівне мариво розвіялось. Посмутнів мужній вид парубкові. Він усе збагнув. Звичне око враз примітило спустошене подвір'я, голий тік — ні ожередів соломи, сіна, жодних тобі пристроїв, і хата крива набік валиться. Що й казати, гнітюче вразило це невідрадне видовище парубка. Дома його подвір'я огорожене високими парканами — птах не перелетить, широка брама під дахом, дворище — економія ціла... А тут непривабне видовище таке.

Дівчина промерзла пішла в хату грітися, парубок приголомшений на вулиці стояв, голову ламав. Як же це так? Посміяться над ним хотіли, чи що? З тяжким серцем подався самотній парубок вулицею, не в силі збагнути тих дивних явищ на землі, смуток лежав на душі його, не думав, не гадав, що так минеться... Зінько, безсовісний парубок, приятель Оверків, каже — я тобі дівчину гарну пораю. А в неї хата без воріт. Перед парубками, приятелями розказував горе своє, жалівся: дівка то славна, та з убогої хати. Ловка дівка, собою гарна, весела, востра, та бідна. Жаль брав парубка, що й казати, з лихої невдачі тої. Буймир давно славився гарними дівчатами. В церкву ходили хлопці сюди. Коли ярмарок, храм, з околиць хуторів завжди парубків тут повно товчється. Тарасові пощастило з хазяйською дочкою, красунею Марфою водиться.

Занудилася Олена, в хаті сидючи. В веселому товаристві не зчуєшся, коли вечір зимовий минеться. Вже поговор про неї пішов. Ніде того не було, щоб одинока дівчина в хаті сиділа. Чого б то порядна дівчина ховалася від людей? По всіх закутках широкого, плутаного, покрученого Буймира сходились дівчата, хлопці в гурт. Наталка з подругами прийшла по Олену — сьогодні гулянку хлопці справляють, горілки накупили, музики найняли, напекли, наварили, як же в товаристві без неї? Перва співуха, говоруха вона. Ще подумують — справді горює.

Порішила Олена знов на досвітки ходити. Знов з Оверком стрінеється. Вирвала покривджена дівчина з серця невірною парубка. Жаль було за вимріяні ночі, сплетені турботи, надії..

Мов хата веселіша стала, коли прийшла Олена до вдови Улити. Кинулись до неї, почали всі новини викладати, зраділи їй. Споміж подруг і Олена відходила, лицем весела, тільки очі занепокоєні.

Дівчата взяли рядна, пішли по свіжу соломі, щоб обігрілась під полом, поки спати лягатимуть та натанцюються; стара солома вже збита, перетовчена, потрухла, тільки піч витопить.

Вечірня темрява заохочувала дівчат до сердечних розмов. Олену розпитували за Протаса, на що дівчина щиро розсміялася: хай шука з ворітьми. Збилися із стежки, забрели в глибокий сніг, вищали, така вже дівочка вдача, як насипавсь сніг за халяви, ішли городом, кучугурами, там ожеред стояв, багато снігу намело, пухкого, сухого, мов голками литки коле, так і щимлять... Ключкою, руками смикали солому, сипався сніг за рукави, мов поза спинами розсипавсь, стягали рядна, впереміжку стояли, гомоніли, понав'язували аж трое ряден холодної пахучої соломи, плутались знов в снігу. Олена з порожніми руками ішла слідом, раптом скрикнула, затріщав тин, Олену боляче полоснуло через плече і вона впала в сніг. Дівчата з галасом покидали солому, прибігли до хати, сповістили — Олену б'ють. Хлопці, дівчата, Улита з чаплією кинулися Олену рятувати. Дівчина сиділа в снігу, плакала, над нею стояв засапаний Оверко, товк кулаками, місив чобітьми її. Прискочив Зінько, ще парубки, боязко вмовляли Оверка, відтягали, але той махнув рукою, і хлопці поточилися в сніг, образливо лаялися.

Велику силу в руках мав він, що й казати. Чобіт вивертав навиворіт! Та ще закаблуки які, підшви! Дьогтем промаслена, аж дзвенить!

Улита гнівно напалася на Оверка — за що дівчину побив?

— Знаю, за що! — хмуро буркнув той, подався геть, не став з ними і розмовляти.

Засніжену, пом'яту дівчину привели до хати — ребра потовк, спідницю порвав він їй — перед матір'ю сором. Мати горювала, нарікала на гірке сирітство. Ні батька, ні брата нема, оступиться нікому, проходу не дає дочці Оверко той, знущається над нею. Ні суду, ні розправи нема на його. З сусідкою Федоркою пересердилась Галька. Ладу не дадуть синові вони. Батько ні по чім йому. Чи матері легко дивитись, як скніє дочка на лежанці? Не стерпіла стара, з серцем вдяглася, пішла до старости Никанора зі скаргою, щоб оступився за сироту, так тільки сорому набралася. Поважний чолов'яга, вислухавши річ старої, витріщив на неї очі. Парубок побив дівчину? Староста на сміх зняв її. Диво - дивнее! — Чи це первина в них? А як вони обнімуться, тоді вона знов прибіжить до його? Вже до чого мудра, дотепна людина, староста той. Звісно, не кожен зуміє старостою бути, теж треба мати голову, когонебудь і не настановлять. Чи стане староста зза якоїсь там дівки страмиться? Хлопці, дівчата б'ються, любляться, а він втручатиметься? Хіба то його діло? Поважніші справи в його є, ось і Галька досі подать не сплатила, чи хоче вона, щоб її знов описали? Вчора до волості кликали його, наказували...

Тільки страху стара набралася, не рада додому прийшла. Нову біду на свою голову накликала, староста за подать нагримав на неї, грішним ділом думала, забули. Ніякого спину

тому Оверкові нема, парубки бояться його, боем його не візьмеш, отаманом над ними він. Дівчину понівечив, захистить нікому. Якщо є брати—оступляться. Біда, син Іван на війну пішов, давно чутки нема про його, як би, не дай господи, не сталося чого.

В ці дні горілчаний дух слався селом, бриніли шибки від галасу, пісень, гаму, животи наливались салами, душі відвагою, буяла парубоцька кров, що нерідко проливалась на сніговій дорозі яскрава, мов квітка... Парубки на хитких ногах тинялись вулицями, горлали, бешкетували, били дівчат, відчіплювали ворота, згадували гріхи, провини один одному... Там десь гримлять гармати, ідуть війни—войовничий дух прослався вулицею. Згадували загиблих односельчан, заливали горілкою тривогу, жалі, плачі, журбу, раділи, що жито в ціні тепер, сало, одчайдушно гуляли, пили за те, щоб ілося-пилося, а діло на ум не йшло...

Оверко побився з хутірськими парубками. До глибокої ночі сиділи в удови Улити, поспивалися. Оверко, завзятий паруб'яга, ходором по хаті ходив, бив себе в груди, крутився в п'яному розпачі—за Оленою мов би тужив він, так примітили дівчата, не було рідної душі, совістився, що побив, мабуть... О, дівочеке проникливе око! Знесилий впав на лавку, взявся за голову, не то стогнав, не то плакав, харчав, тоді завівся з Протасом, загрожував знищити того... Чубата голова знеможено валилася на стіл. Протас на те ліниво подав думку, що Оверко п'яний. Наруги тої не міг знести хлопець, і коли Протас витяг волос'ячу шию, щоб згребти Оверка, той на хитких ногах проскочив під руки, зацідив по потилиці Протасові. Хлопці кинулися розбороняти їх, але не стрималася душа, хіба легко було в розпалі пристрастей зберегти спокій, а може просто бракувало повноти відчужень сьогоденного вечора, зачали товкти хутірських парубків. Погас жмуток. Хтось став на дверях, бив кожного в лице, хто намагався втекти з хати. Треба сказати, що найбільш тут дісталось нічим неповинним дівчатам. В темряві не видно. Знялася страшенна буча. Дівчата забилися під піл.

Другого дня вікна в хатині вдови Улити були затулені подушками, а кров'яні плями на стінах старанно забілені крейдою. Дівчата ж ходили з понурими головами, натягували хустки на очі.

Стара мати Галька тремтячими покрученими пальцями м'яла листа, що прийшов з фронту, наказала Олені взяти десять яєць, шматок масла, піти до попаді, щоб прочитала листа, що син пише.

Олена в сльозах вернулася назад: про загибель Івана принесла звістку.

Втратила останню надію мати Галька—загинув господар дому, що в свої мужицькі руки хазайство взяв би, навів би

лад у домі — послідня втіха материна. Хто ж її тепер до смерті догодує? Де ж вона на старість голову приклонить?

Пригнітила всю сім'ю страшна вість та, восени вбито сина Івана — довідалась мати, ще й кріт ворота перерив — віщував нещастя.

Стошена, сувора довгі часи просиджувала нерухомо під образами з пониклою головою, мовчки плакала...

Вбито веселість, заглушено сміх в хатині цій. Думка була — син вернеться, коня куплять, заживуть по-людськи.

Коли скоро Христа виходила заміж, ніхто й не радів, що матиме дівчина свій притулок. Зглянувся вдовець один, остався з дітьми малими, на чужі діти пішла Христа, вік не будеш при матері, до сивої голови не сидіти в дівках.

Пересварилася з хатніми Христа. Мало за коси не посіпалися з Оленою.

— Що ти всі подушки береш, а мені що? — напалася Олена на старшу сестру.

Христа запально відказала:

— Ти остаєшся, наставляй собі!

Мало до бійки не дійшло в сестер. Христа виявила непомірну пожадність тут, захотіла всі нові пишні подушки забрати — красу і гордість сільської хати. Оголить хату зовсім надумала вона. На що схожа хата без подушок, що, рясно розшиті, скрашають вбогий куток? Знеславить зовсім надумала старша сестра Олену. Якими очима на неї дивитимуться — що то за дівчина, мовляв, подушок не наставляла собі? Ганьба і сором. Вчепилися в подушку ту — тягнуть-перетягують, дівчата при силі, пошивки потіли вже, розділися, пір'я по хаті літа, таке зчинили, світу не видно.

Тоді зачали полотна перетягувати одна в одній, рушники, рядна.

— В мене пальці над пряжею повсихали! — із слізьми вчепилася в полотнище Олена.

Всі полотна Христа забере, Олені сорочки ні з чого пошить, обносилися вже. Знала ж бо Олена мудрі звичаї, вже здавна так заведено в Буймирі: як не буде сім одержин, ніхто і не посватає... А тут сорочок нема в дівчини...

— Всі мої заробітки пішли на вас! — не віддавала полотна Христа.

Засапано рвали полотнище те, по хаті перетягували, мотали одна одною. Олена була міцніша, добре помотала худу Христю, ненависно лаялася, харчали, ногами зачали одбиватися, щастя, руки не були вільні, а то пошматували б одна одну, дуже озлилася старша сестра, що Олена осмілилась перечити їй, мов за останню свою надію вчепилася Христа, заволоділа полотнищем...

Мати, вчуваючи тут загрозу, з молодшою дочкою доведеться оставатися, за Олену оступилася, на Христю напала —

на своє хазяйство іде вона, чужа хата тепер їй стала, на своє хазяйство дбатиме тепер, тож норовить обнести хату—зачала докорять старшу дочку.

Велика колотнеча, буча звелася, як зачали ділити скотину. Христя телицю хотіла взяти з собою, мати рішуче заставила хлів, стала благати дочку.

— Корова нікчемна в мене, глечика молока не дасть, хай теличка росте, без святої краплини молока хочеш оставить стару матір на старість?

Давно в сім'ї порішили — Христя при матері залишиться, стара дівка, хто візьме, не могли звикнутися тепер з думкою, що прийдеться частку добра одривати від хазяйства, віддавати за нею. Христя не зважала на сльози матеріні, була рішуча в своїх намаганнях, вигукувала:

— Я податі сплачувала за вас! Я хазяйство справила своїми руками!

Мати зачала безсердечну дочку докоряти, перед людьми срамить:

— А город хто полов, управляв за вас? А корму хто скотині надбав? Свої заробітки видно тобі, а матеріні труда не шануєш? Економія прогодувала тебе? Огірок та картопля, що мати на городі надбала! Поміч з них велика була, жили за матір'ю, як за горою! Я ж тебе малою доглядала, вигодувала, а тепер ти хочеш матір обездолить? Совісті нема в тебе, без серця ти, ось люди сміються, людей соромся...

Люди таки справді оступили дворище, споглядали цікаве видовище, хоч для цього і не треба було далеко ходити — міг кожен у своєму домі налюбуватися до схочу, — поділилися думками, — співчували матері, дочці, хто просто втішався з тої розваги, що скрашає одноманітне життя. Нестір, е, про що мріяв Нестора! Нестір, сусіда, волів би просто обрубати високим парканом сусіднє дворище, знести дощенту оту зелену халупу, де панує вічний неспокій, пригородить родючий голий клапоть до свого широкого обійстя. І тоді, мабуть, настав би вічний спокій і лад на землі. Дихати йому тоді легше стало би, не дає веселими очима на світ дивитися людині сусідське дворище.

Христя, вперта дівчина, не зважаючи ні на людські вигуки, ні на матеріні сльози, стояла на своєму, своє доводила. А вона що, гола до чоловіка піде? Та він вік докорятиме їй! Шматком хліба очі вибиватиме! Та їй ложку страви тяжко буде з'їсти. Гола від матері прийшла. На чужий шматок хліба понадіялась. Та до неї ні шани, ні поваги не буде. Хай люди розсудять... По заробітках усе дівочтво своє змарнувала, молоду силу розвіяла, а тепер гола-боса з дому йди?! Де ж тоді правда? В матері застається дочка, заробить.

Надумала жорстока дівчина зворушити материне серце отими непотрібними словами. Мати дочці мудро відказала на

те: а вона зятя що, на голі стіни прийме? Така думка—багатше хазяйство, скорше пристане хтось до Олени, до смерті матір догодує. Ось і хата валиться, пересипать хату треба. Хто на таке хазяйство поткнеться сюди? На три дні заміж іде, а матір оголить хоче! До господаря йде вона, в його єсть корова. Сина нема тепер, нікому на хазяйство дбати, засльозилась стара мати.

На що люди подали свою досвідчену думку — не знати, що сталося б, якби ще син був при цій нагоді...

Скорше дійшли до серця людям слова дочки, люди сторону Христі взяли, нагримали на стару, і мати руки опустила, Христя ж вдоволена з слізьми на очах налигувала телицю. Мати ж з плачем наказувала дочці: що до чого, хай не посміє назад вертатися!

З ворожим серцем пішла дочка з остогидлої рідної хати. Старі мотлохи повезла в скрині, приїхав насуплений, пристаркуватий чоловік, скриню забрав, за саньми прив'язана телиця ішла. Христя сповнена гордості була, тепер і вона між людьми не послідня, чоловік і кінь єсть у неї, одвічна людська попихачка, тепер і вона не підкорятиметься нікому, захищатиметься в своєму домі... Чоловік теж, мабуть не прогадав на тім, молоду жінку з телицею придбав він, спроквола підганяв коня... З легкою душею ішла Христя за саньми, розум'янилася на морозі, дівочу покору перед матір'ю розвіяла по вітру дочка. Непривіть та прокльони прослались вслід їй на прощання. Вирядила мати дочку і хліба не поклала. В нову рідну хату прийшла Христя.

Далі буде.

Іван Вирган

ДЖИГІТИ

КАВКАЗЬКА ПОЕМА

Між прірвами і небесами,
Між споконвічними лісами,
У полудневій далині,
У дивовижній стороні,
Де звіку гори крутобокі
Вросли в студені оболочки,
Де ядрами грозових чвар
Громи вилущуються з хмар,
Де над безоднями орлині
Звисають гніздища старинні,
Де спостеріг я, що коли
Помітять літака орли,
Зростаючого, срібляного,—
Летять із клетком на нього
І повертаються до гнізд,
Як ізникає грізний гість.
Між прірвами і небесами,
Між хмарами і пралісами
У далині, в височині,
В гірській балкарській стороні.
На теплім неприступнім схилі,
Під боком кам'яної хвилі,
Під сонцем, вітром і дощем
Як печериця — зріс кущем
Аул іздавна.

Ще донині
На зігнутий гранітний спині,
Як пам'ять войного життя,
Несе гора у забуття
Руїни веж.

Тепер в аулі
Розбійські вже не свищують кулі
І не палають на мечях
Кавказькі зорі по ночах.

Уже не душить верховинця
Там димна сакля. Черепиця
З висот аула Чакган - Тау,
Цвіте як маків цвіт огняво.
Корови бродять по ростучих,
Кошлатих килимах пахучих,
Тривні солодкі трави п'ють
І молоком своїй артїлі
Весь рік їх щедро віддають.
Щоосені там вівці білі,
Від ситості позолотїлі,
Обвалами із верховин
Шумлять у затишок долин.
По зворах, мов по оболоні,
По волохатій пахноті
Пустопаш ходять молоді,
Ще не бувалі в битвах коні,
І лине в далеч голосна
Іржання їхнього луна.

I

П'ятнадцять весен проминуло,
Як народився в тїм аулі,
В пастушїм віковім роду,
Йому на щастя й на біду,
Алі — герой мій. І до року
Почав стрибать собі, нівроку,
Як говорила Амінат,
На кручі, наче виноград,
Спинався, не умівши падать,
На правнука дивився прадїд,
Поважний, мовчазний Сагїд
І усміхався мимохідь,
Мовляв, іще не звівся рїд.

II

Лїта дитячі, як хвилини,
Як в небі кола соколинї.
Були — і вже немає їх.
Перецвітає сон і смїх,
Та не забудуться ніколи
Тї сни, тї соколинї кола.
Спївали птиці, мріяв лїс,
Алі безжурно в горах рїс,
Та кинулось йому на очі,
Що мати часто серед ночі,

Коли уся родина спить
Встає і нудиться й мовчить.
А згодом стало для малого
Усе ясніше. І у нього
Уперше сльози полились —
Алі дізнався, що колись,
Як він іще не вмів ходити,
Гірською бандою забито
Його віття. Пізніш Алі
Збагнув, що здавна люди злі
Пригноблювали бідних всюди,
Що в Чакган-Тау прості люди
Були рабами біів¹ злих,
Муллів неситих і гладких.
Та революція і в кручі
Прийшла, щоб наболілий гнів
Забутих щастям пастухів
Схрестив мечі свої гострючі
Над шиями багатіїв.
Мечі шагнули. Вороги,
Не висічені до ноги,
Тікали в межигір'я й знову
Чинили по печерах змову,
На бідних нападали знов.
Тоді то край свого аула
Ворожа виточила куля
Із батькового серця кров.
Не встиг на поміч він — Алі,
Бо тільки лазив по землі.

III

Ішли літа, цвіли долини,
Сіяли фірнові вершини,
Ельбрус мандрівці штурмували —
Хворіли і перемагали,
Зимою завірюхи вили,
У ріг тіснин вітри трубили,
Вовки тинялися, — біда —
Якби тепло їм і стада.
У бурках в лігвищах дрімали
Глевкі ведмеді і ворчали,
Коли їм снилися меди,
Або хотілося води.
Тоді Алі ходив у школу
І ширшав світ його споквою
З усіх боків, з усіх сторін.

¹ Бі і й (балкар.) — князь.

Коли ж у піонерзагін
Алі пізнився вечорами,
Його там ждали вже з піснями,
Алі летів, і чарівна
Сагідом зроблена зурна
Ласкавим джерелом дзюрчала,
Виводила та витинала.
За сибизгіста¹ весь загін
Вважав Алі, та тільки він
Окрім пісень любив ще гори
І недосяжні ясні зорі,
Перекази, приповідки,
Любив Сагідові казки,
Про нартів², про хуара - коней³,
Про вогнедишучих драконів.
Ходив, приставши до мисливців,
І на вовків і на лисиць він,
А то й у гори крижані,
Де у відлюдній вишині
Понад жахними провалями,
Лиш їм відомими стежками
Ходили тури. Лиш його
Із піонерів одного
Мисливці не боялись брати,
Коли ж уболівала мати,
Втручався прадід, і хлопчак
Зникав із друзями в кущах.
Та над усе злюбив він коней,
Він марив ними навіть сонний.
Та як не марити, коли
У їхніх косяках були
Вітри — не коні. То нічого,
Що вже не раз під кінські ноги
Він потрапляв, і то не страм,
Що на брові лишився шрам!
Зате ж і коні. А найпаче
Його Шайтан жовтогарячий,
Золотогривий вихрогін.
Іще минулу осінь він
Лошам закудланім, останнім
Блудив сюди й туди по стайнях,
Як бездоглядне сиротя.
Вже конюх думав, що пуття
Не буде з нього й ради сміху,
Заради власної потіхи,

¹ Сибизгіст — той, що грає на сибизгі — простій балкарській зурні.

² Нарт — багатир, герой народних переказів і легенд.

³ Хуара - коні — легендарні могутні коні, які згадуються в епосі.

Прозвав Шайтаном — духом злим,
І всі глумилися над ним.
Тоді то для усіх неждано
Сказав Алі, що жаль Шайтана.
Що з нього може вийти кінь,
І взявся доглядати він
Зачучверілого, плохого
Шайтана — коника рудого.
Бичка ж він виглядів. Чому
З лошам не впоратись йому?
Це дуже просто. А тим більше,
Що починав і шефство він же.
Тепер за прикладом його
Пішли всі учні до'дного.
Той за телям став доглядати,
Той за ягням, а коненяти
Ніхто не брав. Шайтан — в біді.
І слово дав Алі, тоді
При всьому піонерзагоні —
Шайтана вивести у коні.
Помив, почистив копити
І перед тим, як в школу йти
І після школи — пізно й рано
Алі заходив до Шайтана.
Міняв підстілку, годував,
Поїв і цукром угощав,
Шайтан оклигав. Став іржати,
А через літо й упізнати
Ніхто не міг його — скруглів,
І заблищав, і захмілів
Од соку — сили трав'яної,
Від крові кінської міцної,
І тільки спина в лошака
Була занадто ще гнучка.
Алі надіявся і ждав.
Коли ж лучалася нагода
(Нагоду винайде охота),
На іншого коня сідав —
Частіш наохляп. І навколо
Все забував. Йому б ніколи
Не виринати з отаких
Вітрів гарячих і дзвінких.

IV

А прадід милувався з нього,
Непосидючого, в'юнкого,
І думав: —

Бути б знов таким,

Алеж сто двадцять літ за ним,
По їх не вернешся назад.
Немов обмерзлий водоспад,
Шорстка, довжезна і густа
По грудях борода текла
У древнього, та ще міцного
Сагіда, що коло порога
Сидів, чекаючи тепла.

V

Алі також чекав на весну,
Чи скоро вже вона чудесна
Появиться ізза гори
І птицям відімкне бори,
Коли вже сумовиті гори
Худоба скрасить і чи скоро
Шайтан у травах запала
І доросте він до сідла.

VI

Весна з'явилася зненацька,
Мов молода джигітка¹ хвацька
У голубому чекмені
На зеленому коні.
Де кінь дзвінкими копитами
Проскакував льодовиками,
Там гуркотили в провалля
Глухі обвали, аж земля
Двигтіла від страшної сили.
Налякані вовки квилили,
Тікаючи іспід валів,
Повзучих на низи снігів.
Де кінь іржав, там теплі луни
Перетворюлися у струни
Живих високих ручаїв,
У водоспадних стоянів.
І чорні узбічі звучали,
Немов невидані роялі.
Чегем² крутився, як дракон,
Легенький розірвавши сон.
Де усміхалася джигітка,
За квіткою з'являлась квітка,
А де рукою повела,
Там застилася земля

¹ Джигіт — прекрасний, майстерний вершник і взагалі — відважна, спритна людина.

² Чегем — річка в Кабардино-Балкарії.

Попід важкими туманами
Смарагдовими килимами.
І довгожданий запах трав
Худобу в стайнях бунтував.
Де ставши на сідло ногами,
Джигітка мчала берегами,
Там зеленіли явори,
Чинари і осоки.
А на ожилі полонини
Високі щебет пташині
Із віт гаптованих текли,
Щоби солодкими були
У травах соки. Отакою
Явилася Алі весною
Його п'ятнадцята весна —
Джигітка — юнка чарівна.

VII

Хто був там на останку квітня,
Той чарувався, як із півдня
Балкарії і Кабарди
Через мости, через броди
І днями, й глупими ночами,
Під кіптюгою, під дощами,
Зимові кинувши місця,
І без початку й без кінця,
Потоком, лавою живою,
Не знаючи ніде спокою,
Не зупиняючись ніде,
На північ нетерпляче йде
Худоба. По боках на конях
Табунники в ворсатих чорних
Квадратних бурках виграють,
І сірі вовкодави йдуть,
Захекавшись. Але вже близько
Далекі зольські пасовиська¹.
Уже під травами струмки
Задзеленчали. Косяки
Грайливих кабардинських коней
У височезних травах тонуть,
Вже допадаються до них,
Молокодайних, запашних,
Жадні корови. Де ж отари,
Що напливли сюди, як хмари?
Овець не стало, лиш трава
Заворушилась, мов жива.

¹ Зольські пасовиська — пасовиська на Північному Кавказі коло річки Золки.

На зольські, на добротні трави,
 На свіжі води, з Чакган - Тау
 Частину коней і корів
 Також погнали. Пастухів,
 Як завжди, визначив зарані
 Сагід. Його думки в пошані
 Громада мала, і йому
 Ухвальне слово одному
 Належало у господарських,
 Священних рішеннях громадських
 По праву.

Сам Сагід на Золку
 Не ходить. Це раніш без толку
 Було для нього. Там князі
 Громадські пасовиська всі
 Були посіли. Він же зроду
 У ворогів свого народу
 Не був рабом. Він краще б воду
 Крижану пив, коріння їв,
 А ворогових табунів
 Не пас би. А відколи ворог
 Розчавлений, тут ближче в горах
 Знайшлися золоті місця,
 Де може випастись вівця,
 Корова, кінь.

Кажу в однинах,
 А що ж то там на полонинах,
 На теплих узбічях крутих,
 Та на узліссях трав'яних?
 Який то різноцвіт, карнизи,
 Коли поглянути ізнизу,
 Рухливий, незчислений цвіт
 Залив раптово? То Сагід
 Пригнав худобу.

Що ж нікого
 Не видно коло кам'яного
 Коша¹ старинного, як світ,
 Що сам на пришибі стоїть,
 Урісши в скелю. І чого
 Вже не прикрашує його
 Ні дим священного багаття,
 Ні вивішена волохата
 Намокла бурка², ні бурдюг³,

¹ Кіш — літне становисько пастухів і худоби в горах.

² Бурка — Безрукава кирея з повсті або з овечого хутра вовною наверх.

³ Бурдюг — мішок із цілої шкіри барана або іншої тварини. Вживається для перевозки збереження рідин — молока, вина та ін.

Ні вовкодав¹ — пастуший друг?
Невтоптані стежки. Спустіння.
Зі стін обпадало каміння.
Відкриті двері. І вітри,
Йдучи нагору, чи згори,
В житло заходять² безборонно,
Й на місці ватри, беззаконно,
На сонці гріючись, блищить,
Неначе металевий щит,
Хисткомережаний, старинний —
Ущелин мешканець незримий,
Холодний змій.

Славетний кіш,
В якому жив Сагід раніш,
Тепер забутий.

Гляньте вище,
Сьогодні бо на пасовище
З аула вийшли майже всі,
По сизій вранішній росі,
Зеленим полотном під гору,
До самого до місця збору
Прославши слід. Сьогодні там
Велика радість пастухам —
Сьогодні забуття старого
І відкриття коша нового,
Тому то всі навколо нього
Зібралися. Уже дівчата
Гармоньки пробують. Розлято
Меди, бузу, тривний айран
В кухлі, в аяки². Вже баран
Зажарений зіходить паром,
Відаючи хвалу отарам.
Із ослика встає Сагід.
На первоцвіті і на схід
Поглянувши, у знак початку
Він підіймає ріг достатку.
Усі, за звичаєм, встають,
Сагідого слова ждуть.
По золотій оздобі рогу
І по крутій руці старого
Стікає мед. Усі мовчать,
І тільки ручаї звучать,
Весняну різноговіркову,
Незрозумілу нам розмову
Переливаючи. Худоба,
Неначе золота оздоба,

¹ Вовкодав — собака, кавказька вівчарка.

² Аяк — дерев'яна балкарська чашка.

Узгір'я поняла довколо.
— Такої ще весни ніколи,
Проживши тут не мало літ,
Я не стрічав,— сказав Сагід.
Неначе зграї голубині,
Знялися оплески в долині
Із рук дебелих пастухів.
Шуліки, вчувши голубів,
Злетілися і здивувались,
Куди так раптом поховались
Солодком'ясі.

— Квіт весною
Я не лічив попід горою,
Їх тьма,— проказував Сагід.—
Та не рясніше травень квіт
Нагонить щовесни між гори,
Ніж ми пригнали стад учора.
Вода весні у данину
Дає не більше туману,
Ніж восени отари наші
Нам вовни принесуть із паші.
А потім вовна та полине
В усі усюди по країні,
Щоби народи всі кругом
Не нахвалилися сукном.
Бувають круглі хмари влітку,
Як наші коні. Але зрідка
Так точені заглядиш в них
Крижі і шиї, як в отих,
Іще не сідланих ні разу.
Спіймає хто і сяде зразу
На „Шхельду“ або на „Орла“.
— Ніхто! — громада загула.
— Захоче жить!

— Всі знають кіш,
Де вікували ми раніш,
В якому я також немало
Прожив, пробідував. Бувало
Від холоду, неначе пес,
Ночами тіпаєшся весь.
Так хай же, проклята віднині,
Розвалюється та пустиня.
Хай змії там тепер живуть
І бур'яни гіркі ростуть.
Нехай життя в коші новому,
Подібно сонцеві ясному,
Горить віднині. Хай живе
Той, хто життя нам дав нове,

Хто із Кремля за всім слідкує,
Хто наймудріший. Хай почує,
Що побажав йому Сагід
Прожити іще більше літ,
Ніж сам прожив.

І випив з рогу
Пивного меду дорогого...
Він більше говорить не міг.
І голові колгоспу ріг
Вручив поважно.

IX

По відкритті та по обіді
На травах, на живому цвіті
Пішли у танець. І Сагід
Сто двадцять першу весну цвіт
Топтав незгріше молодого.
І дівора навколо нього
Кружляла. Тільки де ж Алі?
Ні поблизу, ні віддалі
Не бачить правнука Сагід.
Чому не весь зібрався рід? —
Подумалось йому. Сьогодні
Воліє він привсенародно
Із правнуками йти в танок.
Сагід спитався у жінок,
Але ніхто не знав за хлопця.
— Він шойно був тут.

Алеж сонце
Уже заходить, а його
З усіх немає одного.
Товариші Алі в яруги
Розбіглися шукати друга
Й ні з чим вернулися назад.
Перелякалась Амінат:
— А може коло коней. Може....
Не доведи до цього боже,
Зайшов далеко, і вовки
Вже розривають на шматки
Його заблудлого. І мати
Полинула сама шукати
Свого Алі, свого орляти.
Замислився Сагід. На скали
Вже сонце голову поклато,
Зненацька виросла з горба
Плечиста бурка голуба
І прокричала:

— З табуна

„Орла“ не стало! — І луна
Рвонулася бори трошити,
Коня шукати й голосити,
Усі зирнулись:

— Що, „Орла“?

І вже громада загула:

— Відкіль з'явилася у горах
Людина зла?

— Який це ворог?

— Який бродяга і кралій
Насмів порушити спокій? —
Забрязкотіла зброя. Кручі,
Неначе скам'янілі тучі,
Закрили день з усіх боків.
Та миттю тупіт копитів
Розлігся. А через яругу
Хибними тропами щодуху,
Неначе вжалений, скакав
І над безоднями кружляв
Скажений кінь. Сагід у ньому
Пізнав „Орла“. Та тільки чому
Він очманів? Ніхто не міг
Второпати. Вразило всіх,
Що кібцем на коні гарячим
Хтось розіп'явся.

— Джашім! Джашім!..¹—

Сплеснула у долоні мати.
І всі боялися впізнати
На дикому коневі хлопця,
Вона ж узнала по сорочці,
Яку на свято він одяг.
А кінь кружляв, а кінь не чах,
І наказав Сагід — хутчіше
Табунникам, на коні сівши,
„Орла“ між коней заманить.
І п'ятеро уже за мить
Були на конях.

Дві хвилини,
И „Орла“ зустріли. Та на спині
У нього не було Алі.
Коло потока невдалі
Іздець лежав уже без моці,
Хотів достать води в потоці,
Та знепритомнів.

Амінат

¹ Джашім! (балкар.) — Сину!

Була вже там. Та так лежать
Хібащо мертві ...

Підоспіли
Чоловіки й обох зомлілих
Взяли на кіш.

А вранці - рано,
Як волокли іще тумани
Підмерзлі крила по землі,
Сагід робив сідло Алі.

X

Весна перецвіла на літо,
І залишили школу діти,
Знамена понесли в бори,
В свої захмарні табори.
Алі також пішов би з ними
Та із піснями голосними
Заспівувачем був би в них,
Та як він залишити міг
Свою любов, свого Шайтана?
Він тільки й ждав, поки настане
Дозвілля, і тепер Алі
В крилатім повстанім брилі
На кіш прямує, поспіша.
Вже залишилось до коша
Не так далеко. Два звороти
Та ще підйом перебороти,
А там угледить і овець,
А там і стежці вже кінець ...
І кіш. Покручена стежина,
Під гору в'ється, як хмелина.
Ну, вже ж і трави. А квітки!
Ось це — васильки, сокирки,
„Гусині лапки“ золотаві,
Каменоломки сухорляві.
Он рододендрони в долині,
Дзвіночки, що зовуть їх „дивні“.
Шумить, красується трава ...
І хлопчикова голова
То процвіте брилем чудово,
То втоне у траві раптово.
В його уяві — поза всім —
Шайтан клубочиться під ним.
І він проскакує над світом
Нечуваним іще джигітом,
Привозить невмирущу славу
Для гір усіх, для Чакган - Тау.

Та ось намагає рука
Листа в кишені. І зника
Шайтан зненацька, як у воду.
Це Баразьбі, це брат зі Сходу
Із армії листа прислав,
А він його на кіш узяв,
Щоб прочитати всім поклони.
І як там Баразьбі кордони
Від ворога оберіга,
І що поранена нога
Загоїлась. А що про ногу,—
Говорить,— не писав нічого,
Щоб не смутилися ...

В Алі

Зробились раптом очі злі,
І знов Шайтан з'явивсь до нього —
Озброєного, молодого.
Алі злітає на сідло ...
Та ось і вечір. Потягло,
Запахло димом.

Ось і коні,

А он і вівці ярововні,
І кіш. І пастухи біжать,
Його впізнавши, зустрічать.
У гурт запрошують хлопчиська
І накладає повну миску
Йому баранини Сагід
І за вечерю й за обід.

XI

Вже лист читати закінчили,
Люльки палили. Говорили
Про мир, про війни ... Та в грізьбі
За кров, за рану Баразьбі,
Мечі, що досі непорушно
Стреміли в піхвах, миттю дружно
Задзвякали у сонній млі,
Всі домовлялись, щоб Алі
Від кожного із них зокремно
В листі йому вклонився земно
І передав, що всі вони,
Як він — незрадливі сини,
Незрадливої батьківщини,
Що верховинці верховини
Залишать при потребі враз.
Вкладалися. Був пізній час.
Вже місяць брів по високості

У бурці з голубої повсті
Казковим древнім чабаном,
А бурка золотом і сріблом
Переливалась на старечих
Похилених широких плечах.
Поглянув навкруги Сагід:
Усюди все було як слід —
Корови ремигали, вівці,
Неначе мармурові східці
Вели під гору. Тут і там,
Дорівнюючись круглякам,
Поскручувались вовкодави,
Запам'ятавши вовчі справи.
Куняли коні на ногах,
На бурках і на бурдюгах
Лежали пастухи. Горіли
І, відпалавши, ледве тліли
Недогарки дубових віт.
Не думав спать лише Сагід,
Присів коло Алі на бурці.
Тріщав тютюн у чорній люльці.
Листом розбуркані думки
Його терзали, як вовки.

Де їх йому тепер подіти?
Чи довго ж серцеві горіти?
Це правнук. Це лежить Алі
На латаній столітній чужці¹,
І голова його в сідлі
Втонула, наче у подушці ...
Чи не останній?.. Ех, літа!
Тепер зажити б, та шкода ...
— Ну, слухайте. Сагід повіда
Бувальщину ... І круг Сагіда
Дрімлючі голови звелись.
— Давно це діялось колись.
Жили ми ще на передгір'ї,—
Почав Сагід.

— Як дикі звірі,

З мечем та із огнем прийшли
Цареві орди. Узяли
Достатки наші небагаті,
Аул згорів, як на багатті
Ота корчака. Ми втекли
У гори, та не зажили
І там спокою ...

¹ Чужка — суконна свита.

Й попливля
Уявою Алі картини,
Ліси і гори, й полонини,
Як видиво.

Ось на коні,
На вороному скакуні,
Ще підлітком Сагід гарцює
Серед аула. Кінь парує,
Втонувши в дим із головою,
Та не знайти від куль спокою.
Високі башти кам'яні
Двигять від пострілів. Огні
Пашать із амбразур, немов
Всередині залізо й кров,
Кипить, клекоче третій день.
Але все меншає людей
У баштах. І виходить порох,
Чим далше скаженіє ворог.
Уже безглузда боротьба ...

Та ніч приходить голуба,
Вертає силу, й знов двигять
Півмертві башти. Умирать
Ніхто не хоче, доки ще
У серці кров гірська тече,
Доки її ще в жилах досить,
Щоб руку із мечем підносить,
І хто ще тільки не умер,
Об камінь гострить меч тепер
І поспішає тайниками,
Ущелинами, проваллями
Зайти із тилу. Знову кров,
І місяць утішать прийшов
На поле бою молодого
Безпам'ятного, ледь живого
Сагіда, на якого рід
Залишив помсту. І Сагід,
Позбувшись роду і притулку,
Проліз по мертвому провулку
В цілющі трави, а коли
Ледь - не - ледь рани зажили,
Рідню, як міг, похоронив
І дикий камінь положив
Над нею для незабуття
І клятву дав, що все життя
Боротиметься з ворогами —
Своїми й руськими панами.
Утік у гори. Вісім днів

Блукав, аж поки не добрів,
Загоївши останню рану,
До бойового Дагестану,
Донісши меч і серця гнів
І силу й волю до боїв.
Перед Алі повстали знову
Пожежі і потоки крові,
Ізнову клятви, знов війна,
Поки Сагідова й весна
Поблякла. Вже Гуніб упав,
Немов орел заклекотав
На скелях горлом кров'яним.
Забрали Шаміля. За ним
Сагіда теж. І по Амурі
Він у морози і у бурі
Плоти ганяв. Нарешті втік
У горах доживати вік.

ХІІ

Ти прийдеш, старість. Як же бути,
Як обійти тебе, забути,
Щоб залишитись молодим,
Веселим, сміливим, співним,
Струнким, як явір, як чинара,
Хто дасть мені від тебе чари?
Як чуб свій русий і густий
Спасти від сивини твоєї,
І як свій голос золотий
Та зберегти таким, як є він?
Блажен, хто змалку, як Алі,
Росте господарем землі,
Чиїх найрожевіших мрій
Не оббиває буревій.
Хто певно з рідного порогу
Прямує в життєву дорогу,
Кого робота й слава жде,
Кому вітчизни сад цвіте
І сни збуваються.

Проте —

Блажен стокрот, хто, як Сагід,
Проживши скільки літ і бід,
Доніс у вільний щасний світ
І душу горду, й серце чисте,
І слово вікове барвисте.
Благословен, мій час крилатий
І ріг наповнений, піднятий!

XIII

Уже черкнулось семизір'я
Кришталів гір. Уже узгір'я
Дихнули ранком. Вітерець
Здмухнув останній попільець ...
Замгнули пастухи. Сагід
Стрічав привітом сонцесхід.
Алі на бурці ниць лежав —
Чи марив, чи дрімав, чи спав ...
То постріли йому вчувались,
То копити. То десь дівались
Отари з гір. І знов йому
Ввижались гори у диму.
Прокинувся. Чудовий ранок.
Сагід варив уже сніданок.
Шайтан іржав у табуні,
Кружляв орел у вишині.

XIV

Алі не зчувсь коло Шайтана,
Що й літо відцвіло шафранне,
Що випила квітки бджола
І позолоти нанесла
На трави осінь. Все вабливе
І неповторне і мінливе.
Всьому своя краса й пора,
А осінь — літова сестра,
Інакше й не було ніколи.
Нові меди — і нові бджоли.
І неминучий листопад,
Коли в природі справжній лад.
Ні жалкувати, ні жаліти
Алі й не думав. Ціле літо
Ві сні, чи справді, а щодня
Він був коло свого коня,
Як тінь ходив за ним слідком,
Пестив, гонив до водопою
І мив текучою водою,
Привчав ходити під сідлом,
А потім сів. Крутнулись гори,
Осіли непорушні звори,
А потім все пішло в танок,
А потім вихор - холодок
Пройняв Алі. І поскакали
Назустріч вершникові скали
Під посвист гриви і вітрів,
Під копіт стиглих копитів.

Тоді назад. Отак все літо
Для скакуна і для джигіта
Пролинуло, як пишні сні.
І нев'явимі вони
Вже порізно були надалі,
Так літні грози небували
Без вітру і без громовиць,
Так не бува безкрилих птиць,
Без цвіту не буває плоду,
А без дощу немає сходу.
Сагід Алі давав совіт,
Як на сідлі сидіти слід,
Як треба поводи тримати
І на бігу з коня стрибати,
Щоб не пошкодить рук чи ніг,
Як розвивати треба біг,
Пускати навзаводи із ристі,
Чому бувають норовисті
Зачаста коні й, головне,
Як подружити із конем.
Алі усе це поступово
Засвоював. Коли ж раптово
Згоріло літо, вже Алі
Міг на високому сідлі
Сидіти, наче на землі.

Закінчення буде